

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
MATEMATIKA ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TANSZÉK

Gönczy Sándor – Szalai Katalin

**GEOMORFOLÓGIAI
FOGALOMGYŰJTEMÉNY**

*Oktatási segédanyag
a földrajz szakos hallgatók számára*

**A szikes formakincs leírását Novák Tibor végezte.
Debreceni Egyetem,
Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék**

Beregszász, 2004

**A kiadvány megjelenését
a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériuma
támogatta**

Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség
Tankönyv- és Taneszköztanácsa

A kiadásért felel: *dr. Orosz Ildikó*

Felelős szerkesztő: *Gönczy Sándor*

Szaklektorok:

Dr. Kiss Tímea,

Szegedi Egyetem,

Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék

Izsák Tibor,

II. Rákóczi Ferenc, Kárpátaljai Magyar Főiskola

© *Gönczy Sándor*, 2004

Kereskedelmi forgalomba nem kerül

Надруковано

СП “ПоліПрінт,” вул. Тургенєва, 2.

Зам. 164. Тираж 500.

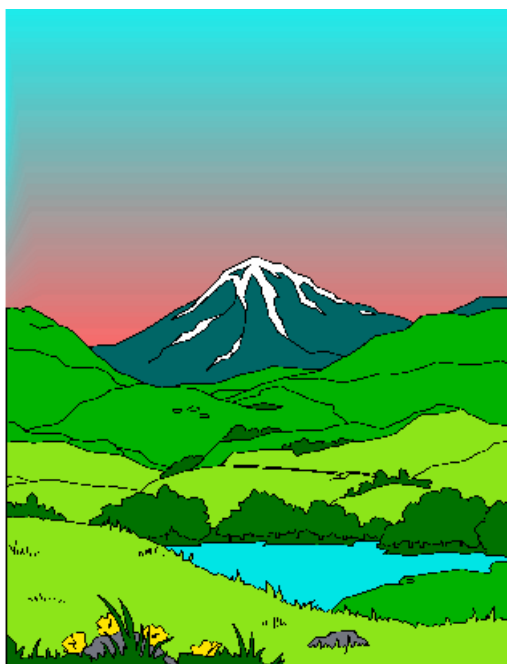
Előszó

Főiskolánk egy évtizedes fennállása óta folyamatosan képez földrajz szakos tanárokat. E képzésben elsődleges szerepet játszanak az első és második évfolyamok által hallgatott alapozó tantárgyak. Az Általános Földtan c. kollégiumon belül a Geomorfológia két félévet ölel fel. Ez alatt az idő alatt a Földfelszín mikro- mezo- és makroformáit, illetve az őket kialakító erőket, folyamatokat taglaljuk. E tudományághoz nyújt némi segítséget a „Geomorfológiai fogalomgyűjtemény”, amely több, mint 700 fogalmat próbál röviden, tömören és egyszerűen tisztázni. Az egyes fogalmak magyarázatában található hivatkozások a téma jobb megértéséhez, illetve szélesebb körű áttekintéséhez nyújtanak segítséget.

Reményeink szerint a kiadványt a főiskolai hallgatókon kívül a már rövidebb-hosszabb tapasztalattal rendelkező, iskolákban oktató kollégák is tudják majd hasznosítani.

Jó munkát kívánva, tisztelettel

Gönczy Sándor,
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Szalai Katalin,
Debreceni Egyetem,
Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék

A, Á

abrázio: (lat. abrasio = levakarás, lefaragás, levésés) hullámveréses tó- és tengerpartokon a víz romboló munkája.

abrázios fülke: a hullámverés által a meredek →*partokon* kialakított, hosszan elnyúló félkör alakú bemélyedés. Az ~ a hullámverés hatására folyamatosan hátrál, ill. kismértékben fölfelé tágul, alátámasztás nélküli partszakaszokat hozva létre.

abrázios kapu: a hullámverés szelektív eróziójának köszönhetően az ellenállóbb kőzeteken kiugró, a hullámverésnek mindkét oldalon kitett kiszögellések képződnek, amelyekbe a két oldalról támadó hullámok →*abrázios fülkéket* vésnek, s ezek hátrálásából, majd átszakadásából ~ alakul ki.

abrázios sík: →*abrázios terasz*.

abrázios terasz (abrázios sík): az →*abrázios fülkék* hátrálásával kialakuló alátámasztás nélkül maradt partszakaszok előbb-utóbb leomlanak. A leomlott anyagot a hullámzás szétteríti a →*part* előtt, a tenger felé enyhén →*lejtő* (1-2°) ~ formájában.

abrázios torony: a meredek →*partok* kiugró fokait a két irányból támadó hullámverés gyakran leszakítja a parttól, különálló ~t alakítva ki belőle.

agyaggerinc: →*jardang*.

agyagsivatag: egykori tavak kiszáradt medencéiben képződött →*sivatagtípus*. Gyakran a nagyobb sivatagi medencék →*hordalékkúpjait* szegélyezik (pl. Dasth-e Kavir).

akkumlációs glacis: (fr. glacis = az erődítmények előterében kialakított félsík) a lenyesett →*hegylábfelcsúcsokhoz* csatlakozó, a →*hegység* peremétől távolodva egyre vastagabb törmelékgyűjtővel fedett →*akkumulációs felszín*.

akkumulációs terasz (kavicsterasz): ha a $\rightarrow$ *folyóterasz* a $\rightarrow$ *folyó* által korábban felhalmozott durva üledékből formálódott ki, akkor ~nak nevezik.

akkumuláció: felhalmozódás, lerakódás.

aklé: $\rightarrow$ *hálószerű dűnevonulatok*.

aknabarlang: $\rightarrow$ *zsomboly*

aktív örökfagy: $\rightarrow$ *fagyváltóékony réteg*.

alacsony ártér: az $\rightarrow$ *ártérnek* az a része, amelyet a közepesnél kisebb áradások is elborítanak.

alacsony-hegység: olyan $\rightarrow$ *hegység*, melynek átlagos abszolút magassága nem magasabb, mint 400-600 m (pl. Dunántúli-középhegység, Mecsek).

álás: az $\rightarrow$ *örökfagy* olvadása során kialakult, lapos fenekű, enyhe $\rightarrow$ *lejtőjű* katlan. Kiterjedése néhány ezer négyzetmétertől néhány ezer négyzetkilométerig terjed. Jakutiában a legerterjedtebb, magát a szót is a helyi jakut megnevezésből vette át a $\rightarrow$ *geomorfológia*.

alföld: 0-200 m magasságban elhelyezkedő $\rightarrow$ *síkságokat* nevezük ~nek.

alkalmazott geomorfológia: olyan $\rightarrow$ *geomorfológiai* kutatási, elemzési módszerek alkalmazása, amelyek az ember természeti környezetében jelentkező problémák megoldására irányulnak. Ide tartozik például az árvíz elleni védelem, az öntözés vagy a $\rightarrow$ *lejtőstabilitás* problémáinak megoldása.

állandó hőmérsékletű örökfagy (izoterm örökfagy): a $\rightarrow$ *jégékek* öve alatt húzódó réteg. A $\rightarrow$ *passzív* és az $\rightarrow$ *aktív örökfagy* határa.

állandófagy: $\rightarrow$ *permafrost*.

allitos mállás: meleg, nedves éghajlaton, 6-8 pH-értékű környezetben a szilikát ásványok szerkezete agyagásvánnyá és alumínium-hidroszilikáttá bomlik, miközben a kovasav és a vas egy része más elemekkel együtt kioldódik. A maradék

vas-oxid vörösre festheti a málladékot. Az ~ végterméke a laterit, így a folyamatot →*laterites mállás*nak is nevezzük.

álló redő: függőleges tengelyű, gyűrődéses formaelem. Viszonylag azonos erősségű erőhatások következtében jön létre.

allochton vízfolyás: tájidegen, nedves területről száraz területre érkező →*vízfolyás* (pl. Nílus).

állócseppkő: →*sztalagmit*.

allogén karszt: olyan →*karszterületeket* neveznek így, amelyeknek vízutánpótlása elsősorban nem karsztos felszínekről érkezik.

allogén vízfolyás: nem →*karsztos* területen található →*vízfolyás*.

alluvium: →*folyóvízi* hordalékkal feltöltött, elegyengetett síkság.

alsómoréna: a →*gleccser* vagy →*jégtakaró* alsó részén, a plasztikus jégbe belefagyva szállított →*moréna*.

alsószakasz jellegű folyó (feltöltő folyó): a →*hegységből* →*síkságra*, →*medencébe* átlépő →*folyó* esése, ezért hordalékszállító képessége is csökken, durva hordaléka nagy részét lerakja. A lerakott hordalékból →*zátonyok* és →*szigetek* épülnek, amelyek az ~t ágakra bontják.

álterasz: nem →*folyóvízi* kialakulású, hanem az eltérő keménységű kőzeteken a szelektív →*denudáció* hatására képződött lépcsőfelszínnek, elsősorban táblás vidékeken (pl. Colorado-fennsík - USA).

antecedens völgy: az →*eróziós* →*keresztvölgyek* egyik típusa. Kiformálódása a →*hegység* kiemelkedése előtt kezdődött meg, és bevágódása lépést tudott tartani a lassú emelkedéssel.

antidűne: olyan →*homokzátony* a →*vízfolyás* →*mederfenekén*, amely nem a vízáram mozgásirányában,

hanem azzal szemben mozog. Nagy vízsebességnél alakul ki, ha a $\rightarrow$ Froude-szám >1

antiklinális völgy: hosszanti $\rightarrow$ völgy, mely az $\rightarrow$ antiklinális tengelyét követi. A gyűrűt $\rightarrow$ hegység kiemelkedése során előfordul, hogy a $\rightarrow$ völgyképződés a kissé lazább kőzetekből álló, összeropedezett antiklinális tengely mentén indul meg, az eredeti antiklinális gerinc teljesen letarolódik és nyomvonalában $\sim$ jön létre.

antiklinális (redőboltozat): a gyűrődés során kialakuló $\rightarrow$ redő felemelkedő, boltívszerűen hajló része.

antropogén aprózódás: az ember a környezet átalakítása, gazdasági felhasználása során többféle kőzetfelaprózást is alkalmaz. Ilyen, pl. a bányászat, vagy az útalapozáshoz használt kőzet céltudatos felőrlése, de ide sorolható a tereprendezés is, vagy a rezgések okozta $\rightarrow$ aprózódás.

apálymeder: $\rightarrow$ priel.

aprózódás (fizikai mállás): a kőzetek feldarabolódása $\rightarrow$ külső erők hatására, a kémiai összetétel megváltozása nélkül. Típusai: $\rightarrow$ hőingadozás okozta v. inszolációs aprózódás, $\rightarrow$ fagy okozta aprózódás, $\rightarrow$ sókristály-növekedéses aprózódás, $\rightarrow$ nyomáscsökkenés okozta aprózódás, $\rightarrow$ mozgó közegek kőzetaprózó hatása, $\rightarrow$ hidratáció okozta aprózódás, $\rightarrow$ biogén aprózódás, $\rightarrow$ antropogén aprózódás.

áramlási kagyló (oldásos fodrok): a $\rightarrow$ barlangok falain látható kagyló alakú bemélyedések, melyeket a turbulensen áramló víz ($\rightarrow$ turbulens vízfolyás) alakít ki.

areációs zóna (leszálló karsztvízöv): $\rightarrow$ karsztos területek $\rightarrow$ korrozíós „B” zónáját, a $\rightarrow$ gravitációs „A” zónát és az $\rightarrow$ epifreatikus övet magába foglaló szint.

areális: felületi.

arid: száraz.

árokto (csorgóto): hosszú, keskeny tó, amely a $\rightarrow$ jégtakaró haladási irányával párhuzamosan húzódik. A $\rightarrow$ jégalagutakban áramló, nagy hidrosztatikai nyomás alatt álló $\rightarrow$ olvadékvizek mélyítették ki medrét ($\rightarrow$ meder). Az -k hossza elérheti a több km-t is (pl. Saimaa, Olulujärvi).

ártér: a $\rightarrow$ vízfolyások medrét ($\rightarrow$ meder) két oldalról kísérő, az év nagyobb részében vízmentes terület, amelyet a vízfolyás magas $\rightarrow$ vízállás idején elönt. Általában $\rightarrow$ alacsony és $\rightarrow$ magas ártér szinteket különböztetünk meg.

ártéri lösz: mint a neve is mutatja olyan területeken képződött üledék, amelyet gyakran borított $\rightarrow$ folyóvíz, így a valódi $\rightarrow$ lössökhöz folyóvízi üledékek keveredtek. Szemcseösszetétel tekintetében megfelel a valódi lösznek, de anyaga folyóvízi szállítású, rétegzett, illetve a valódi löszöknél magasabb agyagtartalommal bír.

ártéri síkság: a $\rightarrow$ folyómedrek közelében lerakott üledékből felépülő, enyhén hullámos felszínű terület.

árvíz: $\rightarrow$ vízfolyások vízmennyiségének olyan mértékű megnövekedése, amelynek következtében medrükből ($\rightarrow$ meder) a természetes $\rightarrow$ fokokon vagy a mesterséges csatornákon keresztül kilépnek az $\rightarrow$ ártérre.

ásványvízforrás: ha a $\rightarrow$ forrásvíz különböző kémiai elemekből vagy vegyületekből egy bizonyos értéknél (általában 1000 mg/l oldott anyag) többet tartalmaz, akkor ~ről beszélünk.

aszimmetrikus parabolabucka: a $\rightarrow$ félíg kötött futóhomokterületek egy sajátos, $\rightarrow$ parabolabuckából kialakult formája, melynek egyik szára fejletlen. Ez annak köszönhető, hogy az uralkodó szélirány mellett más irányú munkaképes szelek is formálták őket. Szárak a széllel szemben áll. A luv lejtő 10° , a lee lejtő $26-32^\circ$ (pl. Nyírség, Német-Lengyel-síkság).

aszimmetrikus völgy: a $\rightarrow$ völgy keresztmetszetében az egyik oldal meredek $\rightarrow$ lejtőjével szemben enyhe,

menedékes lejtő áll. Az ~ létrejöhet szerkezeti, kőzetminőségbeli, hordalék-utánpótlásbeli, →*expozíciós* különbségek miatt vagy →*mellékfolyó* hatása, →*meanderezés* stb. következtében.

aszóvölgy: →*szárazvölgy*.

átfolyó vízfolyás: olyan →*allochton vízfolyás*, amely keresztülvág a számára „idegen”, száraz környezetben, újra elérve a nedvesebb éghajlatot.

atoll: →*gyűrűzátony*.

átöröklött meander: →*kényszerített meander*.

átöröklött völgy: →*epigenetikus völgy*.

átolt redő (takaró redő): akkor beszélünk ~ről, ha a kéregben ható ellentétes erők elszakítják a gyűrt részt és több km-re elvonszolják eredeti helyéről.

attríció: →*vízfolyások mozgásban lévő hordalékának egymással való ütközéséből eredő görgelékkopás*.

autochton vízfolyás: a tájhoz illeszkedő, az éghajlati adottságokat tükröző →*vízfolyás* (pl. Amazonas).

autogén karszt: az elsősorban →*karsztos területekről* származó vízutánpótlással rendelkező karsztok elnevezése.

aven: →*vakkürtő*.

azonális szigethegyek: →*tönkfelszíneken a* →*pajzsszigethegyek* fölött magasodó, elszórt szigetcsoportokat alkotó, harang v. kupola alakú, →*eróziósan* kipreparálódott →*tanúhegyek* megnevezése.

B

bahada (glacis d'accumulation): száraz, félig száraz területek enyhe lejtésű, laza üledékekkel fedett felszínének megnevezése. A ~ tulajdonképpen →*akkumulációs glacis*.

balka: (orosz. vízmosás) →*teknőszerű löszvölgy*.

barkán: →*szabadon mozgó futóhomok területeken* kialakuló, félhold alakú forma, amelynek szárai a

szélirányba mutatnak. Kialakulásához keményebb síkfelszín és mérsékelt homokutánpótlás szükséges. Két típusát írták le: a pajzs ill. a félhold vagy sarló alakú ~t.

barlang: hagyományos értelemben azokat a járható, természetes üregeket nevezik ~nak, amelyeknek a hossz tengelye legalább 2 m. Korszerű felfogásban olyan felszín alatti üreget jelent, amelyben létrejöhet a víz turbulens ($\rightarrow$ *turbulens vízfolyás*) mozgása (átmérője 5-15 mm).

barrankó: a $\rightarrow$ *vulkáni kúpokat felszabdalo* $\rightarrow$ *eróziós vízmosások megnevezésére.*

batolit (mélytömsz): (gör. bathosz = mélység, lithosz = kő) 5 km és 20 km közötti mélységben kikristályosodott, lefelé szélesedő, mélységi magmás közettest. Kiterjedése 100 km²-nél nagyobb.

batükaptúra (mélységi lefejezés): az a jelenség, amikor az allogén ($\rightarrow$ *allogén karszt*) vízgyűjtő vizei az $\rightarrow$ *autogén karsztosodással kialakított repedésrendszeren keresztül a* $\rightarrow$ *karsztba* jutnak.

bázisszint-polje: az $\rightarrow$ *epifreatikus öv* hatása alatt álló, zárt, nagy méretű $\rightarrow$ *karsztos mélyedés.*

belső erők (endogén erők): a Föld felszínét belülről, a kéreg irányából alakító erők összefoglaló neve. Ide tartozik a vulkánosság, a törések, gyűrődések, vetődések és az epirogenetikus ($\rightarrow$ *epirogenézis*) mozgások.

belső lefolyású terület: $\rightarrow$ *lefolyástalan terület.*

bergschrund: a $\rightarrow$ *cirkuszvölgyben a mozgó jég és a sziklafalhoz hozzáfagyott jég között keletkező* $\rightarrow$ *gleccserrepedés.*

beszivárgási zóna: $\rightarrow$ *karsztosodó területek legintenzívebben fejlődő felső szintje, amely magába foglalja az* $\rightarrow$ *epikarsztot és a* $\rightarrow$ *gravitációs „A” zónát.*

bevágó folyó: $\rightarrow$ *felsőszakasz jellegű folyó.*

bifurkáció (kétirányú lefolyás): általában akkor alakul ki, ha $\rightarrow$ *síksági vízváltatója* van a területnek.

bifurkációs index: a $\sim$ az n-ed rendű folyószakaszok számának és az eggyel magasabb, n+1-ed rendű szakaszok számának hányadosa. Ez a szám azt jelzi, hogy mennyivel több az n-ed rendű $\rightarrow$ *vízfolyás*, mint az n+1-ed rendű, vagyis az alacsonyabb rendű vízfolyások növekedését, tehát a szétágazást mutatja a $\rightarrow$ *vízgyűjtő* pereme felé.

biogén aprózódás: a $\sim$ folyamán a növények gyökereikkel a kőzetek repedéseibe hatolva tovább repesztik azokat. A talajlakó állatok járataikkal, a nagytestű patások pedig taposással lazítják a puha kőzetek szerkezetét.

biológiai mállás: az élővilág anyagcseretermékeinek a környezetbe juttatásával kémiai változásokat okoz, ami megbontja a kőzetek szerkezetét. Talán a leglátványosabb ez a szukcessziós sort indító pionír növényeknél, amelyek e képességük miatt a puszta sziklafelszíneken is megélnék.

blokkcsuszamlás: olyan $\rightarrow$ *csuszamlás*, ahol az elmozdulás során a lecsúszó anyag nagyobb egybefüggő darabokra, blokkokra tagolódik.

bodden: sekély vizű, karéjos öböl. Általában a $\rightarrow$ *jégtakarók* visszahúzódása után előtört $\rightarrow$ *partokra* jellemző, ahol a jég ($\rightarrow$ *gleccser*, $\rightarrow$ *jégtakaró*) nem tudta teljesen elegyengetni a felszínt ($\rightarrow$ *elegyengetett felszín*).

bolsone: $\rightarrow$ *törmelékfolyással* feltöltött $\rightarrow$ *medencék* elnevezése É-Amerika és Ausztrália $\rightarrow$ *szemiarid* területein.

bugor: (orosz. bucka, halom) a $\rightarrow$ *fagyhalmok* közé tartozó, 3-7 m magas, $\rightarrow$ *periglaciális területen* kialakult forma, amely a tőzeg gyors növekedésének eredményeként jött létre. Magja állandóan fagyott finomszemű üledék.

burkolóvonal: a $\rightarrow$ *folyókanyarulatok* külső íveihez ($\rightarrow$ *ívhossz*) húzott egyenes.

C, Cs

cementjég: →*periglaciális területek* törmelékes üledékét összecementáló jég.

cirkuszvölgy (kárfulke, kárvölgy): félkör alakú, meredek falú →*firngyűjtő* medence. A →*gleccser* képződésének helye, illetve néhány →*gleccsertípus*nál egyben tápláló terület is. Magashegységek szélárnyékos →*völgyfő*iben képződik →*hófolterózió*val.

cockpit: a →*dolina* trópusi megfelelője.

creek: Ausztráliában így nevezik a száraz és félig száraz területekhez köthető, csak epizodikusan vizet szállító medret (→*meder*).

creep: →*kúszás*.

csatlós folyó: a főfolyóval párhuzamosan kanyargó →*mellékfolyó* az →*ártér*ben. A főfolyó mentén magasodó →*folyóhát* miatt a →*mellékfolyó* kénytelen azzal párhuzamosan folyni mielőtt a főfolyóba torkollik.

cseppkő: a csepegő, szivárgó →*karsztvíz*ből kiváló forma. Karsztvidékeken a repedésekben áramló, nyomás alatt álló, oldott állapotú meszet tartalmazó szénsavas víz a nagyobb járatokba érve nyomáscsökkenést szenved, mely hatására a fölös mésztartalom kicsapódik, s a falakon végigcsurgó víz kalcium-karbonát tartalma lerakódik, létrehozva a ~ képződményeket (→*sztalagmit*, →*sztalaktit*, →*sztalagnát*).

cseppkőoszlop: →*sztalagnát*.

csillag alakú dűne: →*ghourd dűne*.

csiszolt peremlejtő: a →*teknővölgy* falai felett képződő lankásabb sáv. Egyes vélemények szerint a ~ rövidebb ideig volt kitéve a jég →*erózió*jának, mint az alatta lévő →*teknővölgy*, ezért értelemszerűen kisebb a →*lejtőszöge*.

csonthó (firn): a sorozatos fagyás és újraolvadás következtében kialakuló, $0,4-0,5 \text{ g/cm}^3$ sűrűségű, a hó és a jég közötti átmeneti állapotú anyag.

csorgótó: →*ároktó*.

csúcspediment: →*tetőpediment*.

csuszamlás: a szállítóközeg nélküli lejtős →*tömegmozgások* egyik típusa, a →*lejtők* anyagának, a nyíróerők hatására egy ún. →*csúszópálya* mentén történő gyors, hirtelen elmozdulása.

csúszási tükör: a →*csúszópálya* felszínre kerülő része.

csúszópálya: olyan felszín, amely mentén anyagelmozdulásra, →*csuszamlásra* kerül sor. Ha a ~ a csuszamlás megindulásának pillanatában alakul ki →*szingenetikus*, ha előre kijelölt gyengeségi síkok mentén jön létre, akkor pedig →*preformált* ~-nak nevezzük. A csuszamlás pályájának magassága a →*lejtőláb*hoz képest lehet: 1. talpponti, ha a ~ a →*lejtőlábon* ér véget, 2. talppont feletti, ha a ~ a lejtőláb felett fejeződik be, 3. talppont alatti, ha a ~ a lejtőláb alá nyúlik. Ez utóbbi csak →*szingenetikus csuszamlások*nál jellemző.

D

dambó: Afrika szavanna területein a felszínfejlődés, a felszín lepusztulása annyira gyors (→*kettős felszín-elegyengetés*), hogy a →*folyók* nem képesek igazi →*völgyet* kialakítani, mivel a leendő →*partok* szinte ugyanolyan gyorsan pusztulnak, mint a leendő →*folyómeder*. Ezért a ~ legjobban úgy magyarázható, mint széles, lapos, a felszínbe alig bemélyedő, fejletlen, állandó →*vízfolyás* nélküli →*völgy*.

Davis ciklustana: Davis szerint a felszín fejlődése ciklusos. A korai juvenilis (fiatal) állapotot jelentő síkfelszín kiemelkedésével az →*eróziós* tevékenység erőteljessé válik,

így mély, V-alakú, nagyesésű →*völgyek* szabdalják a területet. A késői juvenilis állapot során a magashegységi, tagolt felszín letarolódása tovább folyik, sűrű →*völgyhálózat* alakul ki, éles →*gerincek* őrzik a →*tönkfelszín* eredeti magasságát. Később, a letarolódás csökkenő mértékével a gerincek lekerekítődnek, alacsonyodnak, a völgyek nem mélyülnek, hanem szélesednek, ez a korai matusus (érett) állapot. A késői matusus állapot elérésekor a terület szelíd dombvidékké változik, a →*folyók* széles völgyfenekeken (→*völgytalp*) kanyarognak, a →*lejtők* enyhék, a hátaik lealacsonyodtak. Végül a térszín eljut az elaggott (szenilis) állapotba, amikor nincsenek jelentős szintkülönbségek, létrejön a kezdeti →*peneplén*. Így zárul egy eróziós ciklus.

defláció (kifúvás): a szélerózió (→*erózió*) anyagáttelepítő tevékenysége.

deflációs lapos: a →*félig kötött futóhomok területek* gyengén tagolt, nagyterületű, 5-8 km átmérőjű kifúvásos formája. Általában fokozatosan megy át az előtte fekvő →*akkumulációs* homokmezőbe.

deflációs lépcső: →*réteglépcső* típus. →*Sivatagokban*, →*deflációs tanúhegyek* oldalán kialakuló lépcsők, amelyeket a szél szelektív →*eróziója* alakít ki az eltérő ellenálló képességű közetrétegekből.

deflációs mélyedés: általában a nagyobb kiterjedésű, →*félig kötött futóhomok-területekhez* kötődik. Minden oldalról zárt mélyedés, ahonnan a szél kifújta azt a homokmennyiséget, amelyből a ~ környezetében képződött félig kötött formákat (→*félig kötött futóhomok területek*) kialakította (pl. Észak-Nyírség).

delle: kis méretű embrionális →*völgy*, lapos teknő vagy tál keresztmetszetű felszíni bemélyedés, amelyet főleg →*derázis* folyamatok formálnak ki.

deltatorkolat: ha a $\rightarrow$ *folyó* tóba vagy sekély és nyugodt tengeröbölbe, melléktengerbe ömlik, ahol a hullámok és áramlások a $\rightarrow$ *torkolati* $\rightarrow$ *mederhordalékot* csak kis mértékben dolgozzák át, ott a $\rightarrow$ *folyó* a tenger rovására saját hordalékából delta alakú formát épít. Olyan helyen alakul ki, ahol jelentős a folyó által szállított üledék, az árapály pedig viszonylag gyenge. Több típusa ismert: madárlábdelta (Mississippi), íves peremű delta (Níger), ékszerű delta (Nílus), gyengén fejlett delta (Zambézi), tölcséresedő delta (Gangesz).

denudáció: a felszín $\rightarrow$ *külső erők* által történő lepusztulása, elegyengetése.

denudációs lépcső: $\rightarrow$ *réteglépcső* típus, amely lehet $\rightarrow$ *denudációs terasz* vagy $\rightarrow$ *rétegborda*.

derázó (lejtőmarás): a lejtős $\rightarrow$ *tömegmozgások* anyagmozgató, $\rightarrow$ *domborzatletaroló* folyamatai. A ~ számára a $\rightarrow$ *periglaciális területeken* a legkedvezőbbek a feltételek.

derázós völgy: $\rightarrow$ *dombsági* és $\rightarrow$ *középhegységi* területek kis esésű, tál vagy félhenger keresztmetszetű hosszanti $\rightarrow$ *völgyei*, amelyeket uralkodóan $\rightarrow$ *lejtős* $\rightarrow$ *tömegmozgások* formáltak ki, elsősorban a pleisztocén $\rightarrow$ *periglaciális* éghajlata alatt. A $\rightarrow$ *völgy* enyhe $\rightarrow$ *lejtőit* és talapzatát lejtőüledékek töltik ki.

diszlokáció: áthelyeződés.

divergencialépcső: a $\rightarrow$ *teknővölgy* tágulatainál a jég $\rightarrow$ *eróziós* képessége csökken. Ennek következményeként a $\rightarrow$ *völgy* esésével szemben ellenesésű lépcső alakul ki.

dnyeper jégkorszak: $\rightarrow$ *riss jégkorszak*.

dolina (töbör): zárt, kerekded felszíni $\rightarrow$ *karsztos* mélyedés. Átmérője és mélysége néhány métertől több száz méterig terjedhet. Genetikailag három típusát különböztetik meg: $\rightarrow$ *oldásos dolina*, $\rightarrow$ *szakadék dolina*, $\rightarrow$ *szuffóziós dolina*.

domb: környezete felé minden irányban →*lejtőkkel* határolt felszíni kiemelkedés, melynek viszonylagos magassága 30-100 m között mozog.

domború lejtő: olyan, a vízszintessel szöget bezáró felszínforma, amely a →*lejtőváll* és a →*lejtőláb* közé vont képzeletbeli síkhoz képest domború felszínnel rendelkezik. Pusztuló forma.

domborzat: a Földfelszín egyenetlensége, a felszínformák összessége.

draa dűne: több →*ghourd-üsttel* rendelkező →*csillag alakú dűne*.

dreikanter: →*sarkos kavics*.

drift elmélet: Lyell szerint a Német-Lengyel síkságon található →*erratikus blokkok* a pleisztocén során kerültek oda Skandináviából úgy, hogy a →*síkságot* elborító tengeren úszó jéghegyekből kiolvadtak.

drumlin: (ír. dombhát) az egykori →*jégtakaró* mozgási irányával párhuzamosan húzódó →*fenékmoréna* halom. Hossza 150-4000 m, magassága 5-70 m. A jégtakaróval szemben fekvő oldal meredekebb. Kialakulása nem egészen tisztázott.

dzsebel (rétegborda): olyan forró sivatagi környezetben található →*hegyre*, →*hegységre* vagy →*dombra* használt arab kifejezés, ahol a felszínen található alapkőzet rétegei ferdén vagy meredeken emelkednek ki (pl. Jabal-Dafdat).

E, É

éghajlati hóhatár: éghajlati tényezők hatására kialakult →*hóhatár*. Az ~ felett az év folyamán több hó hullik, mint amennyi nyáron elolvad, így a domborzattól függően állandóan hó vagy →*firn* boríthatja a felszínt.

egyenes lejtő: olyan $\rightarrow$ lejtő, ahol a $\rightarrow$ lejtőváll és a $\rightarrow$ lejtőláb is tört. Rendszerint közetrétegeken kialakuló, pusztuló felszín.

egyensúlyi folyó: $\rightarrow$ középszakasz jellegű folyó.

egyszerű kanyarulat: Schoklitsh szerint akkor beszélünk ~ről, ha a kanyarulat $\rightarrow$ inflexiós pontjai közé húzott egyenesre fektetett félkör kerülete nagyobb, mint a kanyarulat íve ($\rightarrow$ ív hossz, $\rightarrow$ ív magasság) a sodorvonal mentén.

egyszerű lejtő: homogén anyagú felszíneken kialakuló $\rightarrow$ lejtőtípusok. Az ~ lehet $\rightarrow$ domború, $\rightarrow$ homorú, $\rightarrow$ normális és $\rightarrow$ egyenes lejtő.

elegyengetett felszín: különböző éghajlati területeken eltérő felszínalakító folyamatok által kialakított $\rightarrow$ denudációs vagy $\rightarrow$ akkumulációs felszín.

elsődleges dűne: a $\rightarrow$ strandról kifújt homokból elsődlegesen olyan homoknyelvek jönnek létre, amelyek fokozatosan magasodnak és oldalirányban összeérnek.

elsődleges tönk: W. Penck „geomorfológiai analízis”-ében kimondja: „ha egy tenger alatti sík felszín vagy egy korábbi $\rightarrow$ denudációs felszín kiemelkedésének mértékével az $\rightarrow$ erózió lépést tud tartani, akkor nem történik lényeges változás”. E kiemelkedő felszínt nevezte Penck ~nek.

elster jégkorszak: $\rightarrow$ mindel jégkorszak.

elvesző vízfolyás: olyan $\rightarrow$ allochton vízfolyás, amely a számára „idegen” környezetben, egy száraz területen eltűnik a beszivárgás és párolgás hatására (pl. Chari, Okavango).

endogén erők: $\rightarrow$ belső erők.

endrumpf: $\rightarrow$ végső tönk.

eolikus löszelmélet: Richtofen fogalmazta meg, aki azt mondta, hogy a Kína északi részén ma is képződő $\rightarrow$ lösz származási helyét az északabbi $\rightarrow$ sivatagos területeken kell keresni, ahonnan a szél porviharok formájában szállítja el az anyagot.

eolikus: (Aiolasz – a szelek görög istene) a széllel kapcsolatos folyamatok és a szél által kialakított formák jelzője.

epifreatikus öv: →*magaskarszt*.

epigenetikus karsztvölgy: →*fedett karszton* kialakult →*völgy* átöröklődése a →*karsztos* alapközetre a nem karsztos fedő erodálásával.

epigenetikus völgy: az ~ vagy →*átöröklött völgy* →*vízfolyása* eredetileg a jelenleginél magasabb felszínen, puha kőzeten folyt. A →*völgyfejlődés* során a →*folyó* a laza üledéktakaró alatti kemény kőzetbe is fokozatosan bevágja magát. A laza kőzet lepusztulása és a kemény kőzetborda exhumálódása révén képződik.

epikarszt (korróziós „B” zóna): a →*beszivárgási zóna* felső része, közvetlenül a talajszint alatt.

epirogenézis: (gör. épeirosz = szárazföld, geneszisz = keletkezés) Gilbert óta (1890) a kontinentális kéregrészek nagy területre kiterjedő, lassú süllyedését és emelkedését értjük alatta. Idős masszívumok (→*ősmasszívum*), táblás területek (→*tábla*), →*pajzsok* területén jellemzőek.

epizodikus omlás: ritkán és rendszertelenül, földrengések, villámcsapások hatására bekövetkező →*omlások*. Ilyen pl. a →*hegyomlás*.

erózió: szorosabb értelemben a lineáris →*folyóvízi* tevékenység pusztító hatásának megjelölésre használják. Tágabb értelemben a →*külső erők* lepusztító tevékenységének összefoglaló, tudományos neve.

erózióbázis: az a szint, amely alatt az →*erózió* nem tud hatni. A →*folyók* az ~ szintjéig mélyíthetik medrüket (→*meder*).

eróziós árok: időszakosan vizet szállító vonalas vízhálózati forma. Szélessége és mélysége 1-15 m között mozog.

eróziós barázda: a felszíni víz által kialakított vonalas vízhálózati forma. Szélessége 1-2 m, mélysége 0,5 m.

eróziós glacis: szikla-hegylábfelszín előtt felhalmozódó, a hegylábfelszínnel együtt erodálódó, laza üledéken keletkező →*glacis*.

eróziós réteglépcső: →*kueszta*.

eróziós terasz (sziklaterasz): ha a →*folyóterasz* szilárd kőzetekből vésődött ki, akkor ~nak nevezik.

eróziós völgy: a →*folyóvízi* →*erózió* hatására a felszínen kialakuló, az →*eróziós ároknál* nagyobb, hosszanti mélyedés.

eróziós-akkumulációs terasz: a →*szikla-* és →*kavicsteraszok* kombinációja.

eróziós-deráziós völgy: a →*deráziós* és →*eróziós* völgyek közötti átmeneti forma, amelynek létrejöttében lejtős →*tömegmozgások* és a →*lineáris erózió* is részt vesz.

erratikus blokk: →*vándorszikla*.

esésgörbe: →*vízfolyások* medrének (→*meder*), illetve vízszintjének teljes vagy részleges →*hossz-szelvénye*. Az ~ egyenetlensége a →*domborzattól* és a felszíni kőzetek keménységétől függ.

evorzió: a →*folyók* medrében turbulensen áramló víz (→*turbulens vízfolyás*) mozgásának egyik fajtája az örvénylés. A vízáram örvénylő mozgása a szállított hordalékkal jelentős →*eróziós* munkát fejthet ki a →*mederfenéken* vagy a →*meder* oldalán. A medererózióknak ezt a jelenségét ~nak nevezik, amely során →*evorziós lyukak* keletkeznek.

evorziós lyuk: többé-kevésbé kerekded mélyedés →*vízfolyások* sziklamedrében, amelyet az →*evorzió* alakít ki.

exhumáció: egy eltemetett felszín újbóli kitakaródása, a fedőüledékek lepusztulása.

exogén erő: →*külső erők*.

expozíció (lejtőkitettsé): a $\rightarrow$ lejtők égtáj szerinti megoszlása.

F

fagy okozta aprózódás: a kőzetek repedéseibe beszivárgó víz térfogata fagyáskor 9%-kal nő. A megfagyott víz a repedéseket tovább tágítva felaprózza a kőzeteket. Ez a térfogat növekedés -22°C -nál a legnagyobb (22000 N/cm^2).

fagyék: a $\rightarrow$ periglaciális területeken a talajból a felszínközeli kőzetekbe lenyúló, ék alakú repedés. Az erős téli lehűlés összehúzó hatása következtében alakul ki. Szélessége 1-50 cm, mélysége 10-300 cm.

fagyemelés (jégtümelés): amikor a talajban vagy kőzetben lévő víz megfagy, térfogata 9 %-kal megnő, jégtűk képződnek a talajrögök vagy kőzetdarabok között. Amikor a fagy felenged, összehúzódik és $\rightarrow$ lejtős területeken, a nehézségi erő hatására a részecskék, kavicsok néhány cm-rel lejjebb mozognak, alacsonyabb szinten kerülnek nyugalomba.

fagyhalom: felfagyással, a $\rightarrow$ fagyváltóvékony rétegben keletkezett, néhány dm magas, rövidebb életű, fagyott maggal nem rendelkező kiemelkedések összefoglaló neve.

fagyos talajfolyás: $\rightarrow$ geliszoliflukció.

fagyörvénylés (krioturbáció): faggyal való keverés. A fagyás és újrafagyás préselő hatása miatt bekövetkező függőlegesen irányított anyagátmozgatás, az üledék összekeverése.

fagyváltóvékony réteg (aktív örökfagy): $\rightarrow$ periglaciális területek felső vékony rétege, amely a rövid nyár alatt felenged.

fagyzárvány: $\rightarrow$ periglaciális területeken a $\rightarrow$ krioturbáció és a $\rightarrow$ szoliflukciós folyamatok hatására

egyes összefagyott üledéktömegek képződési helyüktől eltávolodnak, majd beágyazódnak az idegen környezetbe.

fazetta: réteglapokon kialakult egyenes →*lejtő*forma.

fedett glacis: törmeléktakaróval, elsősorban időszakos patakhordalékkal fedett →*glacis*.

fedett karszt: ~ről akkor beszélünk, ha a →*karsztosodó* kőzetet nem karsztos fedőréteg borítja, amely nem azonos a talaj vagy a karszt saját málladéktakarójával.

fekvő redő: vízszintes, vagy közel vízszintes tengelyű →*redő*. Akkor jön létre, ha az egymással szemben ható erők nagysága jelentősen különbözik.

félig kötött futóhomok területek: →*részben kötött futóhomok területek*.

félsivatag: olyan száraz területeket értünk alatta, ahol az évi csapadékösszeg nem több, mint 150-300 mm.

felsőszakasz jellegű folyó (bevágó folyó): V keresztmetszetű, →*domború lejtő*jű →*völgyet* kialakító →*vízfolyás*. Ha a →*mederben* folyó víz munkavégző képessége nagyobb, mint amennyi hordaléka elszállításához szükséges, akkor a →*meder* bevágódik, a →*völgy* állandóan mélyül.

felszálló forrás: →*forrás*.

felszínalaktan (geomorfológia): a földfelszín formakincsének elemzésével, kialakulásával, rendszerezésével és térképezésével foglalkozó tudományág.

felszíni moréna: a →*gleccser* felszínén szállított →*moréna* (pl. Fedcsenko-gleccser).

feltorlaszolt végmoréna: a jég (→*gleccser*, →*jégtakaró*) előrenyomulásakor az útjába kerülő törmeléket, illetve a korábban lerakott →*végmorénát* maga előtt tolva feltorlaszolja.

feltöltő folyó: →*alsószakasz jellegű folyó*.

feltöltődő meder: ha a →*mederben* több hordalék halmozódik fel, mint amennyit a →*folyó* adott idő alatt

elszállít, akkor a →*zátonyok* a vízfelszínig nőnek, a meder szétágazóvá válik.

fenékmoréna: a →*gleccserjég* alja és a →*teknővölgy* között szállítódó →*moréna*. Jellemzője a kerekített szemcsealak és a gleccserkarcok.

fennsík: a tenger szintje felett 200 m-nél magasabban fekvő →*síkság*.

ferde redő: ferde tengelyű gyűrődéses forma. Olyan területeken jön létre, ahol a tektonikai erőhatások az ellentétes irányokban különböznek.

firn: →*csonthó*.

firnfolt: →*kárfülkében* felhalmozódó olyan →*firtömeg*, amely nem táplál →*gleccsert*, mozgása és →*morénaképzése* pedig elhanyagolható.

fiumara: a mediterrán területek szélsőséges →*vízjárású* →*vízfolyása*, amely a hosszú nyári szárazság idején alig szállít vizet, a csapadékos tél és a hóolvadás vizeitől viszont tél végén és kora tavasszal →*medre* vízzel telítődik, gyakran pusztító áradásokat (→*árvíz*) okozva.

fizikai mállás: →*aprózódás*.

fjell: nagy kiterjedésű, az erdőhatár fölött kialakult kopár →*fennsík* Skandináviában.

fjord: olyan →*gleccservölgy*, amelyet a jég (→*jégtakaró*, →*gleccser*) a tenger szintje alá mélyített és a jég elolvadása után a tenger elöntötte. (pl.: Trondheim-fjord, Hardanger-fjord).

fjordos tó: az Alpok hosszú, keskeny, →*teknővölgyekben* képződött tavai (pl. Wirvalstätter-tó, Comoi-tó).

flexura (térdránc): átmeneti forma a törések és a gyűrődések között. A kőzetrétegek S alakú gyűrődése.

fluviális: a →*folyóvizekhez* és →*eróziós* tevékenységükhöz kapcsolódó formák és folyamatok jelzője.

fluvioglaciális: az $\rightarrow$ olvadékvizekhez kapcsolódó formák és folyamatok jelzője.

fluviokarszt: olyan kevert karakterisztikájú $\rightarrow$ karszt, ahol a karsztformák mellett $\rightarrow$ eróziós völgyek és $\rightarrow$ vízfolyásrendszerek is kialakulhatnak.

fok: a $\rightarrow$ folyóháton $\rightarrow$ árvizek idején keletkező nyílások, amelyeken keresztül a $\rightarrow$ mederből kilépő $\rightarrow$ vízfolyás kiönt az $\rightarrow$ ártérre.

fokdelta: amikor az árvíz a $\rightarrow$ fokon keresztül kilép az $\rightarrow$ ártérre, munkavégző képessége csökken, így hordaléka egy részét delta ($\rightarrow$ deltatorkolat) formájában rakja le.

folyás (jégtűs talajfolyás, szoliflukció): képlékennyé vált anyagok $\rightarrow$ lejtőirányú lamináris ($\rightarrow$ lamináris áramlás) vagy turbulens ($\rightarrow$ turbulens vízfolyás) mozgása.

folyásfejlettség: a $\rightarrow$ vízfolyások futásának (l), valamint a $\rightarrow$ forrás és a $\rightarrow$ torkolat közötti legrövidebb távolságnak (d) a különbsége: $l-d/d$. Minél nagyobb a két érték közötti eltérés, annál több a szerkezeti, illetve kőzetkeménységből adódó befolyásoltság.

folyási öv: $\rightarrow$ sekélykarszt.

folyó: a 100-1000 km hosszú, 1000-150 000 km² $\rightarrow$ vízgyűjtő területű $\rightarrow$ vízfolyások összefoglaló neve.

folyóhát (parti hát, levée): a $\rightarrow$ folyópartok fölé magasodó, az ellenkező oldalon lankásan ereszkedő alacsony vonulat. A folyómederrel párhuzamosan, a $\rightarrow$ part mentén futó, természetes eredetű gát, amelyet maga a $\rightarrow$ vízfolyás épít az $\rightarrow$ árvizek idején. A $\rightarrow$ mederből kilépve csökken a $\rightarrow$ folyó hordalékszállító képessége, így hordalékának egy részét ~ formájában rakja le a külső ívben, vagy az egyenes szakaszokon.

folyómagnitúdó: különböző $\rightarrow$ folyórendszerek összehasonlítására szolgáló $\rightarrow$ morfometriai jellemző. Shreve szerint elsőrendű a $\rightarrow$ forrás és az első $\rightarrow$ torkolat

közé eső folyószakasz. Utána minden torkolatnál a →rendűségi értékek összeadódnak.

folyómeder: →*meder*.

folyórendszer: az egymásba ömlő, tengerbe vagy lefolyás nélküli állóvízbe érkező →*vízfolyások* összessége.

folyórendűség: különböző →*folyórendszerek* összehasonlítására szolgáló →*morfometriai* jellemző. Horton szerint elsőrendű a →*forrás* és az első →*torkolat* közé eső folyószakasz. Azonos rendű szakaszok találkozásánál a rendszám eggyel emelkedik, eltérő rendszámok találkozásának esetében nincs rendszámemelkedés.

folyószakaszjelleg: →*vízfolyásszakaszok* elkülönítése a →*folyó* munkavégző képessége szerint. Ez alapján megkülönböztetünk →*alsó*-, →*közép*- és →*felsőszakasz* jellegű folyókat.

folyóterasz (terasz): a →*folyóvölgyek* oldalát a →*vízfolyással* párhuzamosan kísérő, lépcsőzetes, párkányszerű sík(ok). Kialakulásának oka a →*folyószakaszjelleg* ugyanazon a helyen történő tartós, többszöri megváltozása. A szakaszjelleg módosulását, vagyis a bevágódás és az →*oldalazó erózió* váltakozását a →*folyó* esésének (tektonika) és/vagy vízmennyiségének (éghajlat) módosulása okozza.

folyótorkolat: →*torkolat*.

folyóvízi korrázió: →*korrázió*.

folyóvölgy: folyóvízi →*erózió* által létrehozott →*völgy*.

forrás: felszín alatti vizek felszínre bukkanása. A →*leszálló* ~ok táplálóterülete magasabban fekszik fakadási helyüknél (→*talajvíz*~, →*réteg*~, →*karszt*~), míg a →*felszálló* ~ok vize a hidrosztatikus nyomás vagy a bennük lévő gázok felhajtóereje következtében mélyről jut a felszínre. További típusai: →*ásványvíz*~, →*gyógy*~, →*hév*~.

földfolyásos csuszamlás: ha a plasztikus anyag a mozgás során pépszerűvé válik, akkor a $\rightarrow$ csuszamlást $\rightarrow$ folyásos jelenségek is kísérik. Az átázás utólag is bekövetkezhet.

förde: jég alatti $\rightarrow$ olvadékvíz által kialakított árokban képződött, lapos partú, sekély, a kijárata felé folyamatosan szélesedő tengeröböl.

freatikus öv (vízzel telített öv): a közepes $\rightarrow$ karsztvíz-nívó alatti terület, amely magába foglalja a $\rightarrow$ sekélykarszt, a $\rightarrow$ mélykarszt és az $\rightarrow$ inaktív mélykarszt öveit.

Froude-szám: a tehetetlenségi és a nehézségi erő hányadosa. Azt fejezi ki, hogy egy áramló közegben az áramlási sebesség hogyan viszonyul a sebesség növekedése következtében kialakult örvények (kishullámok) sebességéhez.

futásfejlettség: a $\rightarrow$ vízfolyások futásvonalának (l) és $\rightarrow$ völgyének hossza (t) általában eltérő: l-t/t. Minél nagyobb két érték különbsége az adott vízfolyás annál nagyobb völgyel rendelkezik.

függőcseppkő: $\rightarrow$ sztalaktit.

függővölgy: a fő $\rightarrow$ gleccservölgybe torkolló $\rightarrow$ mellékvölgy, amelynek talpa a fővölgy szintje felett végződik el. Ennek oka, hogy a mellékvölgyekben valószínűleg jóval kisebb $\rightarrow$ jégárok ereszkedtek le, amelyeknek az $\rightarrow$ eróziós képessége csekélyebb volt, mint a főgleccseré. A jég elolvadása után gyakran vízesések jelennek meg benne.

G, GY

garat: gyakori $\rightarrow$ omlások helyén a sziklafalban kialakuló félkör alakú, lefelé szűkülő, fokozatosan hátráló $\rightarrow$ eróziós forma.

garmada: a →*szélbarázdából* kifújta homok felhalmozódásokat nevezik így. Két típusa ismert: →*parabolaszerű garmada* és →*hosszanti garmada*.

gázló: kanyargó →*folyó* medrének az a szakasza, ahol a →*sodorvonal* két ellentétes irányú kanyarulat között az egyik →*part* felől a másik part felé csap át. A →*meder* itt a legsekélyebb, mert a ~ tulajdonképpen mederfenék →*zátony*.

geliflukció: →*geliszoliflukció*.

geliszoliflukció (geliflukció, fagyos talajfolyás): →*periglaciális területek* →*lejtőin* ható →*tömegmozgásos* folyamat, ami a felső, időszakosan felengedő →*fagyváltókékony réteg* mozgását jelenti az alatta lévő fagyott altalajon. Jellemző, hogy kis lejtőszög (1,7-2°) esetén is működik, így a periglaciális területek egyik legfontosabb →*domborzat-elegyengetési* folyamata (→*krioplanáció*). Megkülönböztetünk →*szabad* és →*kötött geliszoliflukciót*.

geomorfológia: →*felszínalaktan*.

geomorfológiai inverzió: a felszín szelektív lepusztulása során a kiemelkedések mélyedésekké vagy a mélyedések térszíni kiemelkedésekké alakulása.

geomorfológiai térkép: felszíni formákat és folyamatokat bemutató térkép.

gerenda ogiva: a →*gleccserzuhatagok* alatt képződő világosabb és sötétebb sávok a →*gleccser* felszínén. A világosabb sávok télen alakultak ki, a →*jégzuhatagon* keresztülhaladó sötétebb színű, piszkosabb részek, a tulajdonképpeni „gerendák” pedig a nyári időszakban jöttek létre.

gerinc: a →*geomorfológiában* ~ alatt hosszú, keskeny, két oldalról →*lejtőkkel*, illetve esetenként →*völgyekkel* határolt felszíni kiemelkedéseket értünk.

ghourd dűne (piramis v. csillag dűne): a →*szabadon mozgó futóhomokformák* közé tartozó, tisztázatlan eredetű sivatagi nagyforma (pl. Fachi-Bilma). A legmagasabb pontjához közel ún. →*ghourd-üst* alakul ki.

ghourd-üst: a →*ghourd dűnék* legmagasabb részéhez közel kialakuló mélyedés.

girlandos gyepterasz: a →*periglaciális területek* olyan →*lejtő*n jönnek létre ~ok, ahol a finomszemű talajtakarót gye- vagy tőzegmoha fedi. A gye- ill. tőzegmoha takaró olvadáskor különböző vastagságban enged fel, így különböző mértékben vesz fel nedvességet. Újrafagyáskor a nagyobb nedvességtartalmú részek kidudorodnak, és az esetlegesen felrepedező gye- szakadásain keresztül a következő olvadásnál az üledék az alacsonyabb lejtőrészek felé folyik, teraszszerű formákat alakítva ki.

glaciális: 1. →*gleccserekhez* és a jég felszínformáló munkájához kapcsolódó formák és folyamatok jelzője. 2. a jégkorszak(ok) hideg fázisainak neve.

glacis d'accumulation: →*bahada*.

glacis: (fr. enyhén kifelé lejtő) enyhe lejtésű →*eróziós* és →*akkumulációs* →*hegylábfelszín*ek megnevezésére.

gleccser (jégár): a →*lejtő*n lefelé mozgó plasztikus jégtömeg.

gleccseralagút (jégalagút): a →*gleccser* v. a →*jégtakaró* belsejében olvadással, illetve az olvadékvíz és az általa szállított →*moréna* →*eróziós* munkájával kialakult üreg, amelyből a →*gleccserpatak* a →*gleccserkapun* keresztül kijut az előtérre.

gleccserasztal: a →*jégár* felszínén képződő forma. Vastagabb kőtömbök alatt a rossz hővezetés miatt a jég kevésbé olvad, mint a környezete, így egy jéglábon álló „asztal” keletkezik. A ~ addig létezik, ameddig a napsugarak be nem tudnak hatolni az asztallap alá.

gleccserhálózat: akkor jön létre, ha a $\rightarrow$ gleccserjég nem csak a $\rightarrow$ kárfülkéket, és $\rightarrow$ völgyeket borítja, hanem a $\rightarrow$ völgyek közötti $\rightarrow$ vízválasztókat is. Alacsonyan húzódo $\rightarrow$ hóhatár és nagymennyiségű csapadék szükséges a kialakulásához.

gleccserjég szerkezete: a $\rightarrow$ gleccserjégnél elsődleges rétegzettségéről és leveles szerkezetről beszélhetünk. Az elsődleges rétegzettség a „tisztá” téli és a „piszkos” nyári hőtömegnek a $\rightarrow$ firngyűjtőben való felhalmozódásából származik. A gyakran függőleges levelekbe rendeződő rétegzettség pedig nyomás hatására jön létre akkor, amikor a jég egy szűkebb $\rightarrow$ völgyszakaszba érkezik.

gleccserjég: 0,9 g/cm³ sűrűségű, a gyakori fagyás és újraolvadás, illetve a nyomás miatt kevés levegőt tartalmazó, kékes színű jég.

gleccserkapu: a $\rightarrow$ gleccseralagút végén található, általában rövid életű boltíves képződmény, amelyen keresztül a $\rightarrow$ gleccserpatak kilép az előtérre.

gleccserkarcolat: az alapkőzetben és a $\rightarrow$ fenékmorénán megfigyelhető karcok, amelyeket a $\rightarrow$ gleccser v. a $\rightarrow$ jégtakaró az általa szállított $\rightarrow$ morénával vés ki.

gleccsermalom: $\rightarrow$ gleccserzuhatagok területén, az $\rightarrow$ olvadékvíz által a jégben, vagy az alapkőzetben kialakított függőleges tengelyű üreg, melynek alján $\rightarrow$ gleccserüst található.

gleccserpatak: a $\rightarrow$ gleccserek, $\rightarrow$ jégtakarók $\rightarrow$ olvadékvizeit levezető $\rightarrow$ vízfolyás.

gleccserrepedés: a $\rightarrow$ gleccser mozgása során keletkező egyenlőtlen húzófeszültségek miatt alakul ki. A gleccser nyelvét oldal-, keresztirányú, ívesen kifelé hajló és hosszanti repedések tagolják. A $\rightarrow$ jégár közepe gyorsabban mozog, mint a két széle, így az egyenlőtlen mozgásból származnak az oldalrepedések, illetve a gleccser homlokánál az ívesen kifelé hajló repedések. Keresztirányú repedések ott

alakulnak ki, ahol a $\rightarrow$ gleccservölgy esése hirtelen megnő (pl. $\rightarrow$ teknővég). Hosszanti repedések akkor képződnek, ha a jég völgszűkülethez egy tágabb völgszakaszba érkezik.

gleccsertípusok: formájuk és táplálóterületük szerint a $\rightarrow$ gleccsereket a következő típusokba lehet sorolni: $\rightarrow$ firnfolt, $\rightarrow$ kárgleccser, $\rightarrow$ lejtőgleccser, $\rightarrow$ völgyi gleccser, $\rightarrow$ jégsapkából és jégtakaróból táplálkozó gleccserek, $\rightarrow$ hegylábgleccser, $\rightarrow$ kúpleccser és $\rightarrow$ gleccserhálózat.

gleccserüst: a $\rightarrow$ gleccsermalom alján képződő üstszerű forma, melyet az $\rightarrow$ olvadékvizek és az általuk a $\sim$ -be szállított törmelék (ún. őrlőkövek) alakítanak ki.

gleccservölgy (teknővölgy): magashegységek korábbi $\rightarrow$ folyóvölgyeiből a jég által átformált U vagy parabola alakú $\rightarrow$ völgy.

gleccserzuhatag (jégzuhatag): a $\rightarrow$ gleccservölgy meredekebb részeinél, ahol az esés hirtelen megnő, a mozgó $\rightarrow$ jégár feldarabolódik, egymásra zuhanó jégtömbökké esik szét.

glintlépcső: a negyedidőszaki $\rightarrow$ jégtakaró által kipreparált lépcső a Kanadai- és Balti-pajzsok, illetve a folytatásukban lévő táblás területek határán. A kipreparálódás oka, hogy a táblás vidékek a kristályos alapkőzetnél egy kb. 20-100 m-rel magasabb felszín képezve nagyobb mértékű $\rightarrow$ eróziót okoztak amikor a jég útjába kerültek.

glinttó: a $\rightarrow$ glintlépcső okozta megnövekedett $\rightarrow$ erózió következtében a jég az átlagosnál jobban kimélyítette a felszín a lépcső előtt. E kimélyített $\rightarrow$ medencékben az olvadás után tavak képződtek (pl. Ladoga-tó, Onyega-tó, Nagy-Medve-tó, Nagy-Rabszolga-tó).

glintvonal: a $\rightarrow$ glintlépcső peremi része. A $\sim$ futását $\rightarrow$ glinttavak kísérik.

gombaszikla: keletkezését annak köszönheti, hogy a szél által szállított anyag legnagyobb része 15 cm alatt

mozog. E magasság fölött a szél nem képes jelentős mértékben pusztítani a felszíni kőzeteket, így az ebbe a sávba eső részeket elpusztítva gombára emlékeztető formákat hoz létre.

görbületi sugár: a folyókanyarulatba, a $\rightarrow$ *középvonal* mentén beírható kör sugara.

gravitációs „A”-zóna: a $\rightarrow$ *beszivárgási zóna* alsó része. A $\rightarrow$ *karsztos* területek legintenzívebben fejlődő $\rightarrow$ *korrozíós* „B” zónája alatt húzódó, csökkenő $\rightarrow$ *karsztkorrozíóval* jellemezhető öv.

günz jégkorszak: alsó-pleisztocén (kb. 1,3 – 0,9 millió év) eljegesedés az Alpokban. Nevét az Alpok É-i lábánál eredő, a Duna egyik $\rightarrow$ *mellékfolyójáról* kapta. Megfelel az É-amerikai $\rightarrow$ *nebraska*, illetve a K-európai $\rightarrow$ *narew jégkorszaknak*.

gyapjúzsák: a gránit jellegzetes $\rightarrow$ *mállási* alakja. A hosszanti és haránt irányú repedések mentén a gránit aprózódik, melynek során legömbölyített tömbökre hullhat szét, ezek a $\sim$ -ok.

gyepterasz: $\rightarrow$ *girlandos gyepterasz*.

gyepvasérc: vaskiválás láptalajokban. Műrevaló mennyiségű limonit felhalmozódás.

gyógyforrás: $\rightarrow$ *ásványvízforrás*.

gyűrthegység: nagyméretű tengeri üledékgyűjtőkben képződő, a lemezközedelek következtében különböző típusú $\rightarrow$ *redők*ből vonulatokká alakuló üledékes anyagú $\rightarrow$ *hegység* (pl. Alpok, Kárpátok).

gyűrűzátony (atoll): (maláj) valamilyen víz alatti magaslatra, elsősorban vulkánokra települt korallok által kialakított gyűrű alakú képződmény.

H

hágó: átkelőhely, a →*hegygerinc* lepusztulással lealacsonyított, →*nyeregszerű* része, amelyen valamilyen út visz keresztül.

halmazos csuszamlás: plasztikus anyagokon, laza üledéken kialakult →*csuszamlás*. A csúszás során az anyag széttagolódik és egyenetlen felszín hoz létre.

halom: környezete felé minden irányban →*lejtőkkel* határolt felszíni kiemelkedés, melynek viszonylagos magassága nem haladja meg a 30 m-t.

hálószerű dűnevonulatok ('aklé): tisztázatlan eredetű, →*szabadon mozgó futóhomok területeken* megjelenő forma. Olyan egymást merőlegesen keresztező dűnevonulatok, ahol a két különböző irányú dűnesor megközelítőleg azonos magasságú (pl. 'Aklé Avana).

hamada (kősvatag): →*sivatagi* területeken a környezete felé lépcsőkkel leereszkedő, vízszintes vagy közel vízszintes rétegeken kialakult →*fennsík* (pl. Al Hammadah al Hamrá'). Lehet törmelékkel borított („élő hamada”) vagy csupasz sziklafelszín („halott hamada”).

hasadékvölgy (tektonikus árokvölgy): 1. az →*óceánközépi hátságok* hossz tengelyében húzódó szerkezeti árok, a távolodó kőzetlemezek határa. 2. szilárd kőzetekben, tektonikus törések mentén, →*folyóvízi* →*erózióval* átformált keskeny és mély →*szurdokvölgy*.

határ-polje: →*karszt-nemkarszt érintkezésnél* kialakult forma, amelyen az →*allogén vízfolyások* dominálnak.

hátravágódó völgy (regressziós völgy): olyan →*völgy*, amely fokozatosan hátráló →*erózióval* keresztben réseli át a →*hegységet*.

hegy: környezete felé minden irányban →*lejtőkkel* határolt felszíni kiemelkedés, melynek viszonylagos magassága meghaladja a 100 m-t.

hegycsuszamlás: abban az esetben beszélünk ~ről, ha a lecsúszott anyag egy tömbben marad.

hegygerinc: → *gerinc*.

hegylábfelszín (sziklahegylábfelszín, pediment): meleg, félig száraz területeken a → *lejtők* hátrálásával, a → *hegyek*, → *hegységek* lábainál keletkező, kifelé lejtő félsík, amely közel azonos szögben metszi el a hegységet felépítő kőzeteket és az előterükben lerakódott lepusztulástermékeket.

hegylábleccser (piedmontgleccser): abban az esetben beszélünk ~ről, ha a → *völgyi gleccser* kijut a → *hegylábfelszínre* és nagy területen szétterül (pl. Beringgleccser, Murray-gleccser).

hegylábi lejtő (lejtőláb): a → *lejtő* alsó, homorú része, amely a → *völgytalpba* megy át.

hegyláblépcső (tönklépcső, Piedmonttreppe): különböző magasságban lépcsősen elhelyezkedő, a → *hegység* pereme felé lejtő → *tönkfelszínnek*. A szakaszos kiemelkedés következtében alakul ki a tönk szegélyén, ahol a → *folyók* leghamarabb vágódnak be, helyi → *erózióbázist* képezve a felette lévő szakasz számára. Vetődések mentén is kialakulhat.

hegyomlás: földrengés, villámcsapás vagy antropogén beavatkozás hatására kialakuló, az → *epizodikus omlásokhoz* tartozó pusztító folyamat.

hegység: a földfelszín főleg hegyekből – és a közrefogott → *völgyekből*, → *medencékből* – álló, szomszédságától többé-kevésbé jól elkülönülő, kiemelkedő része. A tengerszint feletti magasság alapján megkülönböztetnek alacsony (400-600 m), közép (600-1500 m) és magas ~eket (>1500 m).

hegység: olyan felszíni kiemelkedés-csoportoknak, kiemelkedés-vonulatoknak az összefoglaló neve, amelyek abszolút magassága meghaladja a 100 m-t. Magasságuk

alapján felosztható →*alacsony*~, →*közép*~, és →*magas* ~-re, kialakulásuk szerint →*vulkáni*~, →*gyűrt*~, és →*rög* ~-re.

hegységközi völgy (interkollin völgy): két, egymástól független →*hegység* vagy hegyvonulat közti elsődleges, endogén eredetű hosszanti mélyedés.

hegyszoros: tágabb értelemben meredek partfalú átjáró, átvezető út valamely völgyszükületen. Szűkebb értelemben a →*vízválasztó* →*hegygerincet* átvágó szűk →*völgyszakasz*, áttörés, melyben rendszerint →*vízfolyás* is van.

helikoidális áramlás: 1. →*vízfolyásokban* kialakuló, dugóhúzószerű áramlás. 2. a levegő felmelegedése következtében keletkező függőleges tengelyű cellákat a felszínnel párhuzamosan fújó szél spirálissá alakítja.

hepe: →*szeletes csuszamlások* egymás után következő szakadásfejei, a →*hupák* között létrejövő mélyedés, amelyből ha összegyűlik benne a víz, →*hepetó* keletkezik.

hévforrás: 20°C-nál melegebb, természetes eredetű →*forrás*.

hidratáció okozta aprózódás: a hidratáció folyamatában a dipólus vízmolekulák kapcsolódnak a kőzetalkotó ásványok ionjaihoz, ami a kötések lazulásához vezet és a kőzet →*aprózódását* okozza.

hidrogénkarbonátos (hidrokarbonátos) oldás: a →*karsztformák* legnagyobb részét kialakító oldásfolyamat. A víz oldott szén-dioxiddal szénsavat képez, amely mészagresszív vegyületként nagymértékben oldja a karbonátokat.

hidrokarbonátos oldás: →*hidrogénkarbonátos oldás*.

hipszografikus görbe: a Föld magassági viszonyait bemutató görbe.

hófolterózió: →*niváció*.

hóhatár: →*hegységeken* az a magassági szint, amely fölött, a →*domborzattól* függően hó borítja a felszínt.

Megkülönböztetünk →*éghajlati*, →*időszakos*, →*tartós* v. *reális* és →*regionális hóhatárt*.

holokarszt: olyan →*karszterület*, amelyet a karsztformák kizárólagossága jellemez.

holtág (morotva): lefűződött vagy mesterségesen levágott →*folyómeder* kanyarulat.

holtjég: a →*jégtakaró* visszahúzódásakor leszakadó inaktív jégtömegek.

homokdűne: →*homokbucka*.

homokfodor (ripple mark): a homokfelszíneken fellépő →*luv*-→*lee* hatás következtében kialakuló, a szélirányra merőleges, egymással párhuzamos kisformák. Az egyes →*gerincek* egymástól akkora távolságra vannak, amekkora pályát leírnak az ugráltatott homokszemcsék adott szélesség mellett. 10 m/s szélességgig növekszik a magasságuk, további szélerősödéskor csökken.

homoklepel (lepelhomok): olyan →*félíg kötött futóhomok területeken* képződik, ahol a szél az általa kifújta homokot nem rendezi formákba, hanem néhány dm vastagságú lepellet borítja a felszínt (pl. Belső-Somogy, Duna-Tisza köze).

homokzátony: →*zátony*.

homorú lejtő: olyan a vízszintessel szöget bezáró felszínforma, amely a →*lejtőváll* és a →*lejtőláb* közé vont képzeletbeli síkhoz képest homorú felszínnel rendelkezik. Épülő forma.

homorú-domború lejtő: →*normális lejtő*.

hordalékkúp: a →*hegységből* kilépő, enyhébb lejtésű területre érkező →*vízfolyás* →*feltöltő szakaszjellegűvé* válik és hordalékának jelentős részét legyező alakú ~ formájában rakja le.

horhos: →*lösszurdok*.

hosszanti dűne: az egyik legjelentősebb →*sivatagi* homokforma. Kialakulása a →*helikoidális áramlásnak*

köszönhető. Csak ott fordul elő, ahol erős egyirányú szelek fújnak (pl. a passzát-öv, Erg Igidi, Namíb-sivatag, Rub' al-Hali). Három típusa ismeretes: a $\rightarrow$ *szif* v. *szeif dűne*, a $\rightarrow$ *szilk-dűne* és a kőzetfelszínen kialakult hosszanti dűne.

hosszanti garmada: a $\rightarrow$ *szélbarázdából* kifújtt anyagot a szél, ellentétben a $\rightarrow$ *parabolaszerű garmadával*, nem közvetlenül a barázda előtt rakja le, hanem távolabb. Ezért az uralkodó szélirányban elnyúló, ellipszis alaprajzú homokforma képződik.

hőingadozás okozta aprózódás: $\rightarrow$ *inszolációs aprózódás*.

hum: szerkezeti irányok szerint sorakozó $\rightarrow$ *karsztos maradványhegyek* megnevezése.

hupa: $\rightarrow$ *szeletes csuszamlások* egymás után következő, kiemelkedő szakadásfejei.

húr: folyókanyarulat $\rightarrow$ *inflexiós pontjait összekötő egyenes*.

I, Í

időszakos hóhatár: a $\rightarrow$ *hegységekben* a $\rightarrow$ *hóhatár*nak egy adott időpontban elfoglalt helyzete, amely nem esik egybe az $\rightarrow$ *éghajlati hóhatárral*. Az ~ a különböző évszakokban nagyon eltérő magasságban húzódhat.

időszakos vízfolyás: periodikusan vagy epizodikusan történő mederbeli vízvezetés. Jellemző mediterrán ($\rightarrow$ *fiumara*), $\rightarrow$ *sivatagi* és $\rightarrow$ *félsivatagi* területeken ($\rightarrow$ *vádi*, $\rightarrow$ *creek*).

illinois jégkorszak: $\rightarrow$ *riss jégkorszak*.

inaktív mélykarszt: a tartósan oldási egyensúlyban lévő $\rightarrow$ *karsztvízzel borított terület*, a $\rightarrow$ *freatikus öv* legalsó része amely, mint a neve is mutatja, nem vesz részt a karsztvíz hidrológiai körfolyamatban, ill. itt az oldás mértéke gyakorlatilag egyenlő a nullával.

inflexiós pont: →*vízfolyások* medrében a →*középvonal* és a →*sodorvonal* metszéspontja.

inflexiós vonal: a →*normális lejtők* domború és homorú részét elválasztó vonal vagy sáv, amely egyben a →*lejtő* legmeredekebb része is.

ingókó: sajátos kőzetpusztulási forma. Az ~ alig kiegyensúlyozott, vagy annak tűnő kőtömb néhány másik tetején. Leggyakoribb a hűlési repedések mentén négyszöges hasábokra tagolódó mélységi magmás kőzetek körében, amelyek hasábjai éleiken, csúcaikon erősebben pusztulnak.

inszolációs aprózódás (hőingadozás okozta aprózódás): a hőmérséklet ingadozásával az egyes kőzetekben térfogatváltozás következik be, ami a kőzet széteséséhez vezet. Ez a különböző ásványokból felépülő kőzeteknél az egyes ásványok más és más hőtágulási együtthatója miatt következik be. Homogén kőzet esetében is előfordulhat, ha az ásványai anizotrópok. A hőmérséklet ingadozás másik következménye, hogy a kőzetek rossz hővezetése miatt a felhevült sziklafelszín és a hűvösebb sziklabeledő között húzófeszültségek ébrednek, így a kőzetfelszín hagymahéjszerűen lehámlik.

interglaciális: a →*glaciálisokat* elválasztó melegebb időszakok elnevezése.

interkollin völgy: →*hegységközi völgy*.

intrapermafrost víz: periglaciális területeken az örökfagy-rétegben lévő, szilárd halmazállapotú, felszínalatti víz.

iowa jégkorszak: →*riss jégkorszak*.

iszapárelmélet: Buch szerint a Német-Lengyel síkságon található →*vándorsziklák* az Alpokból kerültek a mai helyükre egy hatalmas iszapáradattal.

iszapfolyás: →*sárfolyás*.

ívhossz: folyókanyarulat → *inflexiós pontjai* között, a → *sodorvonal* mentén mért távolság.

ívmagasság: folyókanyarulatok → *húrjára* állított legnagyobb merőleges hossza. A → *húrtól* a kanyarulat külső ívének legmagasabb pontjába állított egyenes.

izoterm örökfagy: → *állandó hőmérsékletű örökfagy*.

J

jardang (agyaggerinc): az → *agyagsivatagokban* kialakuló, a széliránnyal párhuzamos forma. Keletkezését annak köszönheti, hogy a felszínt borító kemény kérget a szél itt-ott felszakítja, hosszú, párhuzamos barázdákat alakítva ki (pl. Tarim-medence).

jégalagút: → *gleccseralagút*.

jégár: → *gleccser*.

jégék: az állandóan fagyott (→ *passzív örökfagy*) örökfagyban képződött keskeny, V-alakú, jéggel kitöltött repedés. A fagy okozta összehúzódás következtében létrejött talaj- és kőzetrepedésekbe olvadáskor beszivárgó és ott megfagyó vízből jön létre. Csak olyan területeken képződik, ahol az évi középhőmérséklet -6°C – -8°C alatt van.

jégékek öve: a → *jégkéreg öve* alatt húzódó sáv, ahol az olvadás rendszertelenül, csak az átlagosnál melegebb időszakokban jelentkezik.

jégkéreg öve: az → *állandófagy* felső, az enyhébb periódusokban rendszeresen felolvadó része.

jégkörnyéki terület: → *periglaciális terület*.

jéglencse: a → *fagyváltozékonny réteg* alján kialakuló, különböző nagyságú jégtestek.

jégpiramis: → *sérac*.

jégsapka: általában csapadékban gazdag → *fennsíkokra*, → *hegycsúcsokra* jellemző jégfelhalmozódás (pl. Vatnajökull).

jégsapkából és jégtakaróból táplálkozó gleccserek: a →*völgyi gleccserek*hez hasonlóan az ilyen típusú →*jégárak* is egykori →*folyóvölgyek*ben mozognak, táplálóterületük azonban nem →*kárfülke*, hanem →*jégsapka*, illetve →*jeégtakaró*.

jeégtakaró: nagy kiterjedésű jégfelhalmozódás, amelynek a vastagsága elérheti akár az 1000-2000 m-t is. A pleisztocén →*riss jégkorszak*ában a Földön 47 millió km²-t borított jég. Ma két jégtakaró található a Földön. Az antarktiszi 12,5 millió km² kiterjedésű, átlagos vastagsága 2,2 km, legnagyobb vastagsága 4,25 km. A másik az 1,73 millió km²-es területű grönlandi, melynek átlagos vastagsága 1,6 km, legnagyobb vastagsága 3,4 km.

jeégtüemelés: →*fagyemelés*.

jeégtús talajfolyás: →*szoliflukció*.

jeégzuhatag: →*gleccserzuhatag*.

K

kaldera: (sp. caldera = katlan, üst) vulkánok kúpján lévő, a →*kráter* beomlásával vagy kirobbanásával képződő nagyobb, katlanszerű mélyedés (pl. Mount St. Helens, Vezúv).

kalkret: főleg →*karszterületek* talajaiban megjelenő mészfelhalmozódás.

kame: (skót kame = domb v. hajlat) →*holtjégtömegek* közötti mélyedésben az →*olvadékvizek* által felhalmozott üledékből felépülő domb. A →*fluvioglaciális* eredetnek köszönhetően az uralkodó anyaga folyóvízi rétegzettséget mutató homok, de iszap és kavics is található benne.

kansas jégkorszak: →*mindel jégkorszak*.

kanyargó folyó: →*középszakasz jellegű folyó*.

kanyon: (sp. cañon = mély völgy) mélyen bevágódó, meredek falú, szűk →*szurdokvölgy*, amely főleg száraz

éghajlaton, kemény, ellenálló kőzetekben alakul ki. A lejtőletarolódás üteme gyengébb, mint a →*folyó* mélyítő →*eróziója*.

kaptura: →*völgylefejezés*.

karbonátos oldás: a →*karszt*formák kialakításában kismértékben résztvevő oldástípus. Lényegében a tiszta víz karbonátoldó hatása.

kárfülke: →*cirkuszvölgy*.

kárgerinc: a →*kárpiramis*okat összekötő, a jég (→*gleccser*) által kialakított éles, keskeny gerinc.

kárgleccser: →*kárfülké*ben képződő kezdetleges →*gleccser*, amelynél kezdetleges tápláló- és fogyasztóterület, illetve kismértékű mozgás és →*moréna* képződés figyelhető meg (pl. Vest-Skantbreen).

kárpiramis (kártorony, matternhorn): több oldalról →*kárfülké*ekkel körbevett, a kárfülkék hátráló →*erózió*jával élesre faragott, meredek csúcs.

karr: a →*karsztosodó* kőzetek felszínén kialakuló 10 m-nél kisebb, oldásos →*mikroformák* gyűjtőneve. Az adott típusát meghatározó fejlődési tényező alapján számos típusát ismerjük: *rovátkakarr, lábnyomkarr, oldásgödörkarr, sziklafalkarr, meanderkarr, üreges (odvas) karr, csatorna (lefolyó) karr, csöves, gödrös karr, oldásbarázda, gyökérkarr, hornyolt karr, esőgödör, áramlási kagyló, hasadék (repedés) karr, csúcsos karr, lepelvízkarr, fitokarr.*

karszt: (pre-indoeurópai karra (kő) szóból) elsősorban karbonátos kőzetből felépülő, uralkodóan oldásos folyamatokkal jellemezhető terület. Olyan nyílt rendszer, amelyet egy geokémiai és egy hidrológiai alrendszer működőképes egysége alkot. A karbonátokon kívül ismerünk homokkő és kvarcitkarsztokat (Sarisarinamaplató, Arhnm-föld), sókarsztokat (Har Sedom, Izrael),

gipszkarsztokat (Optimisták-barlangja, Ukrajna; White Sands Nemzeti Park, USA).

karsztfennsík: →*planina*.

karsztforrás: →*forrástípus*, a →*karsztvíz* felszínre lépési helye.

karsztkorrózió: a karbonátos kőzetek lepusztulási folyamatai, →*karbonátos* és →*hidrokarbonátos oldás* révén.

karsztmorfogenetika: a →*karsztok* kialakulásával, a kialakulást befolyásoló tényezők vizsgálatával foglalkozó tudományterület.

karsztplató: →*planina*.

karsztvíz: a →*karsztosodásra* hajlamos kőzetek járataiban, üregrendszereiben tárolt víz.

karsztvíznívó: nyitott →*karsztvíztartó* üregeiben lévő víz szintje.

kártorony: →*kárpiramis*.

kárvölgy: →*cirkuszvölgy*.

kavicssivatag: mai →*sivatagi* →*medencék* →*folyóvízi* eredetű →*hordalékkúpjain* képződő sivatagtípus. Kialakulása annak köszönhető, hogy a szél a finomabb szemcséket elviszi, így felszínre kerül a folyóvízi szállítású kavicstakaró. A sivatagok egykori nedvesebb éghajlatának egyik bizonyítéka (pl. Dasht-e Lút, Calanscio-szerir).

kavicsterasz: →*akkumulációs terasz*.

kavicszátony: →*zátony*.

kavir: →*agyagsivatag* megnevezése az Iráni-medencében (Dasht-e Kavir).

kavitáció: nagy sebességű folyás esetén a vízben gyakran lép fel nyomáscsökkenés, aminek következtében gázbuborékok jönnek létre. A nyomáscsökkenés megszűntével a gázbuborékok összeroppannak, romboló hatást fejtve ki ezzel a →*mederre*.

kémiai mállás: →*mállás*.

kényszerített (átöröklött) meander: ha a $\rightarrow$ *folyó* helyzeti energiája tektonikai hatásra hosszú időre erősen megnövekszik, akkor a bevágódás a $\rightarrow$ *mederkitöltés*en keresztüljutva az alatta fekvő alapkőzetben is folytatódik. A fennálló $\rightarrow$ *meander* alakzat rávetítődik az alapkőzetre, és belevésődik abba. A kialakuló ~ nem képes a folyás irányában vándorolni.

keresztirányú (transzverzális) dűne: az uralkodó szélirányra merőlegesen húzódó, a $\rightarrow$ *szabadon mozgó futóhomokformák* csoportjába tartozó forma. Olyan területeken jönnek létre, ahol a szélnek nagy tömegű homok áll rendelkezésére.

keresztvölgy: a $\rightarrow$ *hegység* csapásirányára merőleges $\rightarrow$ *völgy*.

kétirányú lefolyás: $\rightarrow$ *bifurkáció*.

kettős felszín-elegyengetés: Büdel nevéhez köthető elmélet, amelyet a nedves trópusi lepusztulás folyamatait vizsgálva dolgozott ki. Ezekben a területeken (pl. Elő-India, Afrika) a felszín lepusztulása két szinten folyik. A felszínen a heves záporok alkalmával a felületi leöblítés a jellemző folyamat, míg a felszín alatt a vastag málladéktakaró fekéjében a szálkőzetet a $\rightarrow$ *mállás* bontja.

kettős tomboló: $\rightarrow$ *turzásháromszög*.

keveredési korrózió: az a jelenség, amikor két, önmagában egyensúlyban lévő, már oldásra nem vagy alig képes $\rightarrow$ *karsztvíz* összekeveredik, így újra oldóképessé válik.

kevir: $\rightarrow$ *kavir*.

khabra: az $\rightarrow$ *agyagsivatag* arabiai neve.

kifúvás: $\rightarrow$ *defláció*.

kipréselődött végmoréna: a $\rightarrow$ *gleccser* homlokából a kriosztatikai nyomás következtében kipréselődött $\rightarrow$ *moréna* alkotja.

kisvíz: egy bizonyos időszak legalacsonyabb →*vízállása*
→*vízfolyásoknál* és állóvizeknél.

kliff: →*abráziós partfal*, a szárazföldnek a hullámtörés által alámosott meredek partja.

kolluvium: a →*lejtők* lábánál felhalmozódó üledék.

konfluencialépcső: két →*gleccser* egyesülésénél alakul ki ott, ahol megnő a jég →*eróziós munkája*.

kontinentális lejtő: a kontinentális és óceáni litoszféra lemezek átmeneti zónája, amely a →*selfek* maximum 200 m mély vízborítású peremétől átlag 2500 m mélyséig az óceáni medencék felé lejt. Lejtése 4-7°, de néha 40-45°-os is lehet. Szélessége rendszerint kisebb, mint 200 km.

konzekvens vízfolyás: a térszín általános lejtésének megfelelően futó →*vízfolyás*.

konzekvens völgy: a térszín általános lejtésének megfelelően kialakult →*eróziós völgy*.

korallzátony: →*zátony*.

korrázió: ~-ről akkor beszélünk, ha valamilyen mozgó közeg (víz, szél), az általa szállított törmelékkel erodálja a felszínt.

korrelatív üledékek módszere: →*Penck morfológiai analízise*.

korrózió: 1. folyóvízi ~: a víz kémiaailag bontja a →*meder* anyagát 2. karszt~: a →*karsztosodó* kőzeteken végbemenő oldásfolyamat, amikor is a szilárd kőzet (pl. mészkő, gipsz) vizes oldatba megy át.

korróziós „B”-zóna: →*epikarszt*.

kőbörc: →*monadnock*.

kőfolyó: a →*törmelékkúszás* következtében kialakuló, hosszan elnyúló „folyó”-szerű felaprózott törmeléksáv.

kőhantsáv (kőpoligon, szerkezeti talaj): a →*szabad geliszoliflukció* következtében néhány dm-nél kisebb szemcseméretű üledéken a →*lejtőirányban* kialakuló, párhuzamos sávok. Az egyes sávok kialakítása a fagy

különböző sebességű behatolásához köthető. Más ütemben fagy át a nagyobb nedvességtartalmú, finomszemű üledék, illetve a durvább, kevesebb nedvességet tartalmazó törmelék. Ennek következtében a két különböző üledéktípus poligonális alakzatban elválik egymástól úgy, hogy a sokszög keretét a durvaszemcsék, belső részét pedig a finomabb szemcsék alkotják. A lejtőn lefelé mozogva az egyes poligonok elnyúlnak, így alakítva ki a jellegzetes sávos elrendeződést.

kólavina: az alhavasi övezetekben kialakuló fagyaprózta ($\rightarrow$ fagy okozta aprózódás) törmelék-felhalmozódás gyors, hirtelen kioldódó elmozdulása.

köpenycsuszamlás (sík vagy transzlációs csuszamlás): a szálban álló kőzetet fedő málladéktakaróban kialakult $\rightarrow$ csuszamlástípus.

kőpergés: a $\rightarrow$ periglaciális területeken, illetve a trópusi egyszakaszos esők övében, a puszta sziklafalakon megfigyelhető folyamat. A periglaciális övben a fagyváltozékony időszakban a $\rightarrow$ fagy okozta aprózódás feldarabolja a sziklafalakat, így a peremi részeken a törmelék lehull. A trópusokon az esős és a száraz évszak közötti átmenetben figyelhető meg ugyanez. A szabályos periódusú $\rightarrow$ omlások csoportjába tartozik.

kőpoligon: $\rightarrow$ kőhantsáv.

kősvatag: $\rightarrow$ hamada.

kőtenger: a $\rightarrow$ törmelékkúszás következtében kialakuló nagyobb $\rightarrow$ lejtőfelszíneket borító törmelék mező.

kötött geliszoliflukció: a $\rightarrow$ periglaciális területek növényzettel borított (tundra, havasi rét) felszíneinek fagyos $\rightarrow$ talajfolyása.

közép moréna: két $\rightarrow$ gleccser találkozásánál az érintkezési sávban erős préselő hatás alakul ki. Az ennek hatására függőlegessé váló $\rightarrow$ alsó morénából illetve a két gleccser oldalmorénájából képződik a ~.

középhegység: olyan →*hegység*, melynek átlagos abszolút magassága nem haladja meg a 600-1500 m-t (pl. Kárpátok, Krimi-hegység).

középszakasz jellegű folyó (egyensúlyi, kanyargó vagy oldalzó folyó): a →*folyó* széles →*völgytalpon*, kanyargós, egyensúlyi →*mederben* folyik.

középvíz: a →*vízfolyás* vagy állóvíz átlagos →*vízállása*.

középvonal: →*vízfolyások* medrében a két parttól egyenlő távolságra lévő pontok összessége.

kráter (gör. = keverőedény): a vulkáni →*kürtő* felső, tölcser alakban kiszélesedő része.

kriodenuáció: a felszín periglaciális éghajlat alatt történő lepusztulása.

krioglacis: hideg, száraz éghajlaton, főleg →*geliszoliflukcióval* kialakult →*glacis*.

kriopediment: hideg, száraz éghajlaton kifagyással keletkezett →*pediment*. A →*nivációs fülkék* hátrálásával a →*lejtő* folyamatosan felemésződik, illetve enyhébb lejtésű felszínre alakul, úgy hogy a fülkék bemélyedésével a lejtő, vagy annak egy része alátámasztás nélkül marad és leomlik. A leomlott anyagot a →*tömegmozgások*, elsősorban a →*talajfolyás* szállítja el.

krioplanáció: →*nivációval* és →*geliszoliflukcióval* történő domborzat-elegyengetés.

krioturbáció: →*fagyörvénylés*.

kueszta (eróziós réteglépcső): a →*réteglépcsők* egy típusa. Enyhe dőlésű rétegeken kialakult aszimmetrikus hát, amelyet a szelektív →*erózió* hoz létre. A hát rétegdőléssel párhuzamos lejtőoldala hosszú, lankás, míg a rétegdőlésre merőleges →*lejtő* meredek lépcsőt formál.

kunhalom: síksági területeken mesterségesen kialakított magaslat, amelyet lakóhelyül, őrhelyül vagy temetkezési helyül használtak.

kúpgleccser: a $\rightarrow$ *hóhatár* fölötti $\rightarrow$ *hegycsúcsokon* kialakuló $\rightarrow$ *gleccsertípus* (pl. Chimborazo, Ararát).

kúpkarst: széles alapzatú, nem függőleges lejtőjű $\rightarrow$ *karstos* formák. Kúp alakú $\rightarrow$ *szigethegyes karst* trópusi szavanna és szubtrópusi éghajlat alatt.

kúzás (creep): a $\rightarrow$ *lejtőt* borító málladék 1 m-nél mélyebben nem ható, cm/év sebességű mozgása. A $\sim$ a következő $\rightarrow$ *kúzásmechanizmusok* eredményeként jöhet létre: 1. hőtágulás, 2. $\rightarrow$ *fagyemelés*, 3. kiszáradás, 4. $\rightarrow$ *aprózódás*. Két típusa a $\rightarrow$ *törmelékkúzás* és a $\rightarrow$ *talajkúzás*.

kúzásmechanizmusok: a $\sim$ lényege, hogy a $\rightarrow$ *lejtőn* az egyes törmelékdarabokra ható hőtágulás, kiszáradás, $\rightarrow$ *fagyemelés* és $\rightarrow$ *aprózódás* a gravitációnak megfelelően a $\rightarrow$ *lejtőláb* felé irányul. A hőtágulás során a melegben kitáguló és hidegben összehúzódó szemcsék minden egyes térfogatváltozás során néhány tized mm-t megtesznek a lejtőn lefelé. Ugyanez játszódik le a kiszáradásnál, annyi különbséggel, hogy a térfogatváltozást a nedvességtartalom határozza meg és elsősorban a jó nedvszívó képességű szemcsékre hat. Fagyemelés alkalmával a málladék alatt megfagyó víz 9 %-os térfogat növekedése következtében a lejtőre merőlegesen kiemeli az egyes szemcséket. Olvadáskor azonban nem az eredeti helyére kerül vissza, hanem a gravitáció következtében a lejtőirányban lejjebb. Aprózódás során a felaprózódó kőzetdarabok szintén a lejtő alacsonyabb szintjére kerülnek.

külső erők (exogén erők): a Földfelszín kívülről alakító, a nehézségi erő vagy a napsugárzás hatására kialakuló erők összefoglaló neve. Ide tartozik az $\rightarrow$ *aprózódás*, a $\rightarrow$ *mállás*, a $\rightarrow$ *folyóvíz* eróziója, a $\rightarrow$ *gleccserek* és $\rightarrow$ *jégtakarók* felszínalakító munkája, illetve a $\rightarrow$ *tömegmozgások*.

kürtő: a $\rightarrow$ *vulkánok* központi részén kialakuló csatorna, amelyen keresztül a magma a magmakamrából a kráterbe jut.

L

lagúna: a $\rightarrow$ *turzás* és a $\rightarrow$ *part* között húzódó, vízzel borított, folyamatosan feltöltődő és fokozatosan kiédesedő sáv, de így nevezik az $\rightarrow$ *atoll* központi, vízzel borított részét is.

lahar: olyan $\rightarrow$ *sárfolyás*, amely tefra felhalmozódások vízzel való átítatódása révén jön létre.

lakkolit: (gör. lakkosz = árok, litosz = kő) üledékes környezetbe nyomuló, lencseszerű $\rightarrow$ *szubvulkáni* kőzettest.

lamináris áramlás: olyan lassú $\rightarrow$ *folyások* megnevezése, ahol a részecskék egymással párhuzamosan mozognak. Ha ez $\rightarrow$ *mederben* történik a víz érintkezésénél a sebesség gyakorlatilag nulla.

lápkitörés: $\rightarrow$ *folyástípus*. Esős hegyvidékek dagadólápjain a dómszerűen felpúposodó, szilárd keretbe foglalt szemifluid tözeg szétáramlása.

laterális erózió: $\rightarrow$ *oldalazó elegyengetés*.

laterites mállás: $\rightarrow$ *allitos mállás*.

lee lejtő: áramló közegek (pl. szél, folyóvíz) által létrehozott formák szélárnyékos $\rightarrow$ *lejtője*.

lefolyástalan terület (belső lefolyású terület): a kontinensek belső, száraz $\rightarrow$ *medencéi*, ahonnan a $\rightarrow$ *vízfolyások* nem érik el a világtengert.

lejtő: a domborzatnak az a része, amely a vízszintessel szöget zár be. Dőlése 2° és 40° közötti. Lehet $\rightarrow$ *egyszerű*, vagy $\rightarrow$ *összetett lejtő*.

lejtőcsuszamlás: olyan $\rightarrow$ *preformált csuszamlás*, ahol a $\rightarrow$ *csúszópálya* a lejtőlábhoz ($\rightarrow$ *heglábi lejtő*) képest magasabban található.

lejtőderék: a $\rightarrow$ *lejtő* középső, enyhén görbülő (2° - 40°) vagy egyenes ($>40^\circ$) része.

lejtőgleccser: kis táplálóterülettel rendelkező, gyengén mozgó, a lejtőn kifejlődő $\rightarrow$ *gleccsertípus*.

lejtőkitettség: $\rightarrow$ *expozíció*.

lejtőláb: $\rightarrow$ *hegylábi lejtő*.

lejtőmarás: $\rightarrow$ *derázió*.

lejtőváll: a $\rightarrow$ *lejtő* felső, domború része, amely átmenetet képez a forma felső, közel vízszintes része felé.

lemezjég: a $\rightarrow$ *fagyváltozékony réteg* alján, az üledékes rétegek határán, párhuzamos síkok mentén $\rightarrow$ *jégglencsék* továbbfejlődése során képződött felszín alatti jég.

lepelhomok: $\rightarrow$ *homoklepel*.

leszálló forrás: $\rightarrow$ *forrás*.

leszálló karsztvízöv: $\rightarrow$ *areációs zóna*.

levée: $\rightarrow$ *folyóhát*.

lidó: a tengerparttól nagyobb távolságban, szakaszosan képződő $\rightarrow$ *turzás*.

lineáris erózió: $\rightarrow$ *vonalas erózió*.

lokális pediment: a $\rightarrow$ *hegységen* belül, egyes $\rightarrow$ *hegyeken* kialakult kisebb helyi $\rightarrow$ *hegylábfelszín*.

löss: szélhordta porszemcsékből képződött laza szerkezetű, de állékony kőzet, mely főleg kvarc- (60-70 %), földpát- (10-20 %) és mészszemcsékből (1-20 %) áll. Ha a levegőből leszállódó por hűvös, száraz, rövid fűvű mezőségekre ülepedik le, a pázsitfűfélék gyökérzete alatt a diagenezis során lösszé alakul. Egynemű, rétegzetlen, nagy porozitású, fakósárga színű üledékes kőzet (pl. Ordos, Kerulen). A típusos ~ uralkodó szemcseátmérője 0,02-0,06 mm.

lösscirkusz: a $\rightarrow$ *lössszakadékok* előrehaladt fejlődési állapotát tükröző, páholyszerű $\rightarrow$ *völgyfőkben* kialakuló forma. Neve a valódi $\rightarrow$ *cirkuszvölgyhöz* való hasonlóságból ered.

lőszdolina: a $\rightarrow$ lősz lepusztulása során létrejött kerekded vagy ovális alaprajzú, zárt mélyedés.

lőszhíd: főleg ott keletkezik, ahol az eróziós $\rightarrow$ teknőszerű lőszvölgybe beomló anyag teljes szélességében elzárja a $\rightarrow$ völgyet. Ennek következtében a lefolyó víz alagutat váj az omladékba, felette pedig $\sim$ keletkezik.

lőszkút: kialakulása első lépésben a $\rightarrow$ szuffózióknak, a továbbiakban a koncentrált mélybeszivárgás eróziós hatásának köszönhető. Minden esetben eróziós szakadékokkal, $\rightarrow$ teknőszerű lőszvölgyekkel van összekötve föld alatti alagutakon keresztül.

lőszmélyút: a $\rightarrow$ lősz egyik legjellegzetesebb, a $\rightarrow$ vonalas erózió okozta U keresztmetszetű lepusztulás formája. A lősz porózus szerkezetének elvesztésével nagyon könnyen erodálhatóvá válik, s így akár antropogén (pl. taposás), akár természetes eróziós folyamatok is kialakíthatják.

lőszszakadék: a $\rightarrow$ lőszmélyút továbbfejlődéséből keletkezik úgy, hogy az a $\rightarrow$ szuffózió és a $\rightarrow$ lineáris erózió következtében meredek falú, V alakú szakadékká alakul át.

lőszszurdok (ovrag, horhos): a $\rightarrow$ lőszszakadék továbbfejlődésével keletkezik. A lőszszakadékban lefolyó víz elérve a $\rightarrow$ lősz feküjét, azt is erodálja $\sim$ ot alakítva ki. Általában $\rightarrow$ teknőszerű lőszvölgybe csatlakozik.

lősztorony: általában két szomszédos $\rightarrow$ lőszszakadék vagy $\rightarrow$ lőszmélyút közötti $\rightarrow$ lőszfal eróziójával keletkezik.

luv lejtő: áramló közegek (pl. szél, folyóvíz) által létrehozott formák szélverte $\rightarrow$ lejtője.

M

magas ártér: az $\rightarrow$ ártérnek az a része, amelyet csak az átlagosnál nagyobb $\rightarrow$ árvizek öntenek el.

magas hegység: olyan →*hegység*, melynek átlagos abszolút magassága meghaladja az 1500 m-t (pl. Alpok, Kaukázus).

magaskarszt (epifreatikus öv): ma kevésbé használt fogalom, az →*areációs zóna* alsó része.

malág: →*árvizek* során felhalmozódott →*homok-* vagy →*iszapzátony*, mely a lefűződött →*meandert* elrekeszti az új →*medertől*.

mállás (kémiai mállás): az ilyen típusú ~ során a kőzetek kémiai tulajdonságai változnak meg.

maradékgerinc: a →*szélbarázdák* között megmaradó, az eredeti felszínmagasságot őrző →*eolikus* forma (pl. Nyírség, Duna-Tisza köze).

matternhorn: →*kárpiramis*.

meander: akkor beszélünk ~ről, ha a kanyarulat →*inflexiós pontjain* között húzott egyenesre fektetett félkör kerülete kisebb, mint a kanyarulat íve (→*ív*hossz).

medence: minden oldalról →*lejtőkkel* határolt, többé-kevésbé zárt mélyedés.

meder: a →*folyó* →*középvize* által elfoglalt hosszanti mélyedés.

mederzátony: a →*meder* tengelyvonalával párhuzamosan képződő, valamilyen akadály miatt feltorlódnó fenékhordalék.

mellékfolyó: adott →*vízgyűjtő területen* egy főfolyóba ömlő másik →*folyó*, melynek a főfolyó az →*erózióbázisa*.

mellékvölgy: a fővölgy oldallejtőin kiformalódott oldalvölgy.

mélyfészkü csuszamlás: →*szingenetikus csuszamlás*.

mélyföld: a tengerszint alatti →*síkság*.

mélykarszt: felszín alatt mélyen fekvő →*karszt*, melyet gyakran →*holtkarsztnak* is neveznek, mivel nincsenek közvetlen forrásai.

mélyiségi lefejezés: →*batüikaptura*.

mélytömzs: →*batolit*.

mésztufa: →*travertínó*.

mésztufagát: →*tetarata*.

meza: (sp. asztal) száraz és félig száraz területek jellemző →*tanúhegye*. Olyan lapos tetejű, különálló →*hegy*, amelyet meredek →*lejtők* határolnak. Főleg vízszintes rétegződésű, de különböző keménységű kőzetekből felépülő területen alakul ki úgy, hogy a keményebb kőzet mintegy sapkaként védi az alatta lévő puhább kőzeteket az →*eróziótól*.

mindel jégkorszak: középső-pleisztocén (kb. 800 000 – 670 000 év) eljegesedés megnevezése az Alpokban. Nevét az Alpok É-i lábánál eredő, a Duna egyik →*mellékfolyójáról* kapta. Megfelel az É-amerikai →*kansas*, a K-európai →*oka*, illetve a Közép-európai →*elster* jégkorszakoknak.

mogote: szubtrópusi →*karsztvidékeken* előforduló, →*síkságok* fölé magasodó tornyok és oszlopok, kúp alakú magányos →*hegyek*.

monadnock (kőbörc): a →*penepén* felszínéből kiemelkedő, nagyobb ellenállású, kemény kőzetekből álló →*tanúhegy*.

monoklinális völgy: ha a →*folyó* dőlt rétegeken vágódik be →*aszimmetrikus völgy* jön létre. A rétegeket átvágó oldal meredek, a rétegdőlésen fekvő vagy ahhoz hajló oldal lankás.

moréna: a →*gleccser* által szállított és lerakott osztályozatlan üledék. Típusai: →*felszíni~*, →*fenék~*, →*alsó~*, *közép~*, →*oldal~*, →*parti~*, →*belső~* és →*vég~*.

morfometria: felszínformák alakjára vonatkozó adatok matematikai-statisztikai módszerekkel történő feldolgozása, kiértékelése.

morotva: a →*meanderező* folyó medrétől (→*meder*) lefüződött, vagy levágott inaktív mederkanyarulat, →*holtág*.

moszkvai jégkorszak: →*riss jégkorszak*.

mozgó közegek kőzetaprózó hatása: a szállító közegek által mozgatott anyag szállítás közben egymásnak, illetve a felszín egyenetlenségeinek ütődve tovább darabolódik (→*korrázió*).

mozor: kizárólag →*korróziósan* izolálódó
→*szigethegyes karszt*.

mure: az Alpok területén így nevezik a
→*törmelékfolyást*.

N

nalegy (rájegesedés): →*periglaciális területeken* a tél eleji fagyáskor megfagyó felső réteg és az alatta húzódó →*izoterm örökfagy* közé szorult víz kriosztatikai nyomás alá kerül. Az így kialakult túlhűtött víz valamilyen repedésen keresztül, gyakran szökőkútszerűen a felszínre tör, hirtelen megfagy, ~et képezve.

narew jégkorszak: →*günz jégkorszak*.

nebraska jégkorszak: →*günz jégkorszak*.

niváció (hófolterózió): a hófoltok közvetlen környezetében, a kialakuló negatív mikroklíma következtében a →*fagy okozta aprózódás* időben jóval hosszabb ideig elhúzódik, mint a távolabbi környezetben. Az ily módon felaprózott törmeléket a →*tömegmozgásos* folyamatok elszállítják. Mivel itt hosszabb ideig tart az eróziós folyamat, különböző alakú és nagyságú üregek, mélyedések illetve szintek képződnek (pl. →*nivációs fülke*).

nivációs fülke: →*niváció*.

nivációs gerinc: az egymással párhuzamosan képződő, hóval keveredett →*kőlavínák* az anyagátmozgatás következtében csatornákat hagynak maguk után. A csatornák közötti, a →*lejtővel* párhuzamosan húzódó gerinceket nevezzük ~nek.

normális lejtő (homorú-domború lejtő): a $\rightarrow$ lejtőváll és a $\rightarrow$ lejtőláb egyaránt folytonos. A felső, domború rész pusztul, az alsó, homorú pedig abból a törmelékből épül, amely a pusztuló felső részből származik.

nunatak: a $\rightarrow$ jégtakaróból kiemelkedő csupasz, jégmentes csúcsok.

nyereg: két kiemelkedést összekötő alacsonyabb, általában lankás $\rightarrow$ gerinc.

nyílt talik: az $\rightarrow$ örökfagyban található, valamilyen irányban nyitott víztartó.

nyíltkarszt: olyan $\rightarrow$ karsztos terület, amelyet nem borít más, karsztosodásra nem alkalmas kőzet. Azonban a $\sim$ ot is borítja talajtakaró, illetve vékony málladéktakaró, amely a $\rightarrow$ karszt el nem mállott részeiből áll.

nyomáscsökkenés okozta aprózódás: a nagy nyomás alatt lévő kőzetek a fedőüledékek lepusztulásakor folyamatosan közelebb kerülnek a felszínhez, így egyre kisebb nyomás hat rájuk. A megváltozott környezeti viszonyok következtében vízszintes irányú repedések alakulnak ki bennük, amelyek tevékenyen hozzájárulnak a kőzet darabolásához, a szállítás előkészítéséhez.

O, Ó

obszekvens völgy: a korábbi lefolyás irányával ellentétes irányú $\rightarrow$ keresztvölgy. Úgy keletkezik, hogy a $\rightarrow$ hegységvonulat csapadékosabb oldalán a $\rightarrow$ völgyfők erőteljesebben hátravágódnak és elhódítják a szárazabb lejtőoldal felső völgyszakaszait.

óceánközépi hátság: az óceánok középvonalában, a távolodó lemezek között húzódó $\rightarrow$ hegységszerű kiemelkedések, amelyeket az óceánfenékre ömlő bazaltos magma képez.

ogiva (sáröv): a gleccserjég felszínén képződő, a →gleccser elsődleges rétegzettségével (→rétegowiva), illetve a leveles szerkezettel (→valódi ogiva) kapcsolatban kialakuló olvadásforma. Speciális formája kialakulhat →gleccserzuhatagok alatt is (→gerenda ogiva).

oka jégkorszak: →mindel jégkorszak.

oldalazó elegyengetés (laterális erózió): azt a folyamatot, amikor a →folyó a külső íven alámossa a part anyagát, s ezáltal szélesíti árterét.

oldalazó erózió: →oldalazó elegyengetés.

oldalmoréna: a →gleccser szegélyén kiolvadó és tovább szállítódó →alsó moréna.

oldásos dolina: →karsztos területek oldódással keletkezett formája, amely a koncentrált vízbeszivárgások pontjain képződik.

oldásos fodrok: →áramlási kagyló.

oldásos kürtő: szabálytalan alakú, több száz méteres mélységgel jellemezhető, törések által preformált →karsztos vízvezető forma.

oldásos mállás: szilárd kőzet vízben való oldódása.

olvadékvíz: →gleccserjég vagy hó olvadásából származó víz.

olvadékvízsíkság (sandr síkság): nagyobb →jégtakarók előterében az →olvadékvizek által szállított és lerakott üledékekből képződő feltöltött →síkság.

omlás: hirtelen kioldódó, nagy sebességű tömegáthelyeződés, amikor az anyag útjának egy részét szabadesésben teszi meg. Az áthelyezett tömeg mérettartományát 100 000 m³-ben maximalizálják, mivel e fölötti anyagáthalmazás esetén különböző módosító hatások, pl. légpárnajelenség lép fel (sziklaomlások, törmelékomlások).

omlásos dolina: →szakadék dolina.

ovrag: (orosz. vízmosta árok) →löszszurdok.

oxidációs mállás: a $\rightarrow$ *kémiai mállás* egyik típusa, amelynek során a légköri és a talajlevegőben található, valamint a vízben oldott oxigén reakcióba lép az alacsony vegyértékű elemet (elsősorban vasat vagy mangánt) tartalmazó ásványokkal és oxidokat, hidroxidokat hoz létre.

óz: $\rightarrow$ *olvadékvizek* által a $\rightarrow$ *jégalagútban* felhalmozott üledékből képződött a $\rightarrow$ *holtjégtakaró* alatt. Az ~ok gerince gyakran hullámos. Anyaguk kavics, homok és kőzetliszt. Hosszuk néhány 10 m-től több km-ig terjedhet. Szélességük 50-200 m, magasságuk pedig 10-50 m (pl. Uppsala-óz, Svédország; Munro-óz, Kanada).

Ö, Ó

örökfagy: $\rightarrow$ *permafrost*.

ősfolyamvölgy: a negyedidőszaki $\rightarrow$ *jégtakarók* kialakulásával és D-i irányú előrenyomulásával az É felé tartó $\rightarrow$ *folyók* K-Ny-i irányváltásra kényszerültek a jég frontjánál, széles $\rightarrow$ *völgyet* alakítva ki. Ugyanez a völgy vezette le az $\rightarrow$ *olvadékvizeket* is.

ősmasszívum: nagyon idős, a szilárd földi kéreg kialakulásának kezdeti szakaszából származó és az ezekhez hozzágyűrődött ó- és ősidei hegységek maradványaiból álló, lepusztult kéregdarabok (Dekkán, Arab-tábla).

összefüggő örökfagy: mint a neve is mutatja, horizontálisan és vertikálisan is összefüggő, egységes, fagyott terület. A -6°C – -8°C -os évi izotermától É-ra található. A $\rightarrow$ *fagyváltakozékony réteg* csak néhányszor 10 cm vastagságú.

összetett lejtő: különböző ellenállású rétegeken kialakult $\rightarrow$ *lejtőtípusok* összefoglaló neve. Az ~ lehet tört lejtő, domború és homorú szakaszokból összetett lejtő, szerkezeti teraszos lejtő, réteglapokból és rétegfeljekből összetett lejtő.

övező: a $\rightarrow$ *folyókanyarulatok* belső oldalán, egymással párhuzamos, íves elrendeződésű $\rightarrow$ *gerincek* formájában felhalmozódó, keresztretegzett üledék, $\rightarrow$ *homokzátó*.

P

padkatető: szikerozió által felszabdalt területen az erodálatlan felszín sziki gyepekkel borított szintje. Az erodált, „A” szintjétől megfosztott mélyedésekből kis tereplépcső, ún. $\rightarrow$ *szikpadka* révén emelkedik ki.

pajzs: idős, átkristályosodott, szilárd, merev, kontinentális kéregrészek, amelyek kiemelt helyzetben vannak (Balti-pajzs, Ukrán-pajzs).

pajzsszigethegy: a nedves trópusi területek vastag málladéktakarójából kiemelkedő, lapos tetejű $\rightarrow$ *tanúhegyeket* nevezi Büdel ~eknek. $\rightarrow$ *zonális szigethegy* sort alkotnak a $\rightarrow$ *kettős elegyengetett felszín* peremén.

paleokarszt: a $\rightarrow$ *karsztokat* kialakító geokémiai és hidrológiai alrendszer megváltozásával kialakuló egység, amely általában megsüllyedve, fiatalabb fedőtakarót kapva őrzik meg eredeti formáját.

palsa: rossz lefolyású területek, vagy erdős tundrák jégmagvú tőzegdombjai. Elsősorban a $\rightarrow$ *szaggatott örökfagy* és a $\rightarrow$ *szórványos örökfagy* területein képződnek.

parabolabucka: a $\rightarrow$ *részben kötött futóhomokterületek* formája, mely úgy jön létre, hogy a szél egy ovális alaprajzú mélyedésből szélirányban és oldalirányban is anyagot fúj ki. Így egy olyan „parabola” alakú forma jön létre, amelynek szarai a széliránnyal szembe mutatnak (pl. Duna-Tisza köze).

parabolaszzerű garmada: abban az esetben beszélünk ~ről, ha a $\rightarrow$ *szélbarázdából* kiszórt homok közvetlenül a

barázda mögött rakódik le sarló alakban. →*luv* →*lejtője* folyamatosan megy át a →*szélbarázdába*.

part: álló- és →*folyóvizek* szárazfölddel érintkező vonala. Tenger esetében a dagályok által keltett legmagasabb vízállás és az apály vízszintje közötti keskeny sáv (→*starand*).

parti dűne: a →*strandról* kifújtt homok felhalmozódás (pl. Balti-tenger partvidéke). Fejlődésében két fázist lehet elkülöníteni: 1. →*elsődleges dűne*, 2. →*vándordűne*.

parti hát: →*folyóhát*.

parti moréna: a →*gleccser* szegélyén található, már lerakott, nem mozgó →*moréna*. Képződhet az →*oldal moréna* kipréselődéséből, kiolvadásából, illetve az oldalfalacról leszakadó törmelékből.

partomlás: szabálytalan periodicitással jellemezhető, alámosott →*folyó-*, vagy tópartokon látható jelenség.

passzív örökfagy: soha fel nem engedő →*örökfagy*. Felső határa 8-30 m mélységben húzódik, de térben és időben nagyon változó.

pediment: →*heglábfelszín*.

pedimentáció: a felszín-elegyengetésnek a félig száraz területeken lejátszódó módja. Klasszikus értelemben a meleg, félig száraz területeken a →*hegységek* peremén a →*lejtők* lassú hátrálását jelenti. A felszín pusztulása során mindjobban szélesedő és egyre erősebben kifelé lejtő, lenyesett félsíkok keletkeznek, melyeket McGee (1897) →*pedimentnek* nevezett el.

pediplén: a →*pedimentek* fokozatos összeolvadásával kialakult nagy kiterjedésű →*elegyengetett felszín*.

Penck morfológiai analízise: olyan felszínfejlődési elmélet, amelyben a hangsúly az endogenetikus folyamatok (→*endogén erők*) túlzott előtérbe helyezésén van. Helytelenül az endogenetikus mozgások mellett csak a →*folyóvízi* →*eróziót* és az általános →*lejtőletarolódást*

tekinti hatékony felszínalakító tényezőknél. Viszont helyesen hangsúlyozta, hogy a belső és $\rightarrow$ külső erők mindig együtt és egyszerre hatnak.

penneplén: (lat. *paene* (majdnem), ang. *plain* (síkság)) $\rightarrow$ *Davis ciklustanában* a felszínfejlődés végső állapotát jellemző, közel a tenger szintjéig letarolódott, enyhén hullámos, $\rightarrow$ *elegyengetett felszín*, amelyet enyhe $\rightarrow$ *lejtőjű*, kiegyensúlyozott, kisesésű, széles $\rightarrow$ *völgyek* barázdálnak. E formát Penck $\rightarrow$ *végső tönknek* nevezi.

periglaciális formák: az állandóan fagyott területek formái.

periglaciális terület (jégkörnyéki terület): állandóan fagyott terület. Ott képződik, ahol télen mélyebben fagy meg a föld, mint amennyi nyáron fel tud engedni. A -1°C – -2°C -os évi izotermáktól északra található.

permafrost: $\rightarrow$ *állandófagy*.

pedmontgleccser: $\rightarrow$ *hegylábleccser*.

Piedmonttreppe: $\rightarrow$ *hegyláblépcső*.

pingó: (eszkimó. domb) $\rightarrow$ *talikokból* táplálkozó, egyetlen jégmaggal rendelkező jégdombok. A mélyből felpréselődő víz a felszín alatt megfagy és felboltozza azt.

pingójég: a $\rightarrow$ *pingók* belsejében lévő jégmag.

pingótó: a $\rightarrow$ *pingók* pusztulásával kialakuló gyűrű alakú tó típus. A gyorsan növekedő $\rightarrow$ *pingójég* felett lévő vékony tőzegréteg felszakadása esetén a napsugaraknak kitett pingójég viszonylag gyorsan elolvad, kisebb tavat hagyva maga után.

piramis alakú dűne: $\rightarrow$ *ghourd dűne*.

planina (karsztfennsík, karsztplató): földtörténetileg hosszú ideig tektonikai nyugalomban lévő, gyengén felszabdalt $\rightarrow$ *karsztos* fennsík.

playa: $\rightarrow$ *agyagsivatag* Amerikában (pl. Playa Azul).

poligonális talaj: $\rightarrow$ *krioturbációs* talajmozgások következtében a talaj finomabb és durvább alkotórészei

elkülönülnek, amelyek a sík felszínen sokszöges formát hoznak létre.

polje: nagy kiterjedésű, meredek oldalú, zárt, lapos fenekű →*karsztos* felszínforma, amelynek karsztos vízvezetése van. Három genetikai alaptípusát határozták meg: 1. →*határ-polje*, 2. →*szerkezeti-polje*, 3. →*bázisszint-polje*.

preformált csuszamlás: a különböző kohéziójú vagy belső súrlódási szögű rétegek határfelületein kialakuló →*csuszamlás*. Elsősorban akkor alakul ki, ha a →*csúszópálya* a →*lejtő* irányába dől.

preformált csúszópálya: előre jelzett →*csúszópálya*. Általában különböző kohéziójú vagy belső súrlódási szögű rétegek határfelületei. A →*lejtő* gyengeségi síkjai, amelyek mentén legkönnyebben oldódhatnak ki →*csuszamlások*.

priel (apálymeder): a →*watt-partok*ba mélyülő, több méter mélységű medrek (→*meder*), amelyeken keresztül apálykor a víz a nyílt tenger felé visszaáramlik.

R

rácssivatag: egymást merőlegesen keresztező →*homokdűne* vonulatok, ahol a két különböző irányú dűnesor különböző magasságú, ezért azt feltételezik, hogy kialakulásukat különböző erősségű és irányú szeleknek köszönhetik (pl. Tarim-medence, Kara-Kum).

rájegesedés: →*nalegy*.

randkluft: a →*cirkuszölgy* sziklafala és a sziklafalhoz fagyott →*firtömeg* közötti repedés.

reális hóhatár (tartós hóhatár): futását az →*időszakos hóhatár* helyi legmagasabb évi futásvonalának sokévi átlaga jelöli ki.

redő: a gyűrődés alapformája, melynek felemelkedő részét →*redőboltozatnak*, lesüllyedő részét pedig

→*redőteknő*nek nevezik. Lehet →*álló*, →*ferde*, →*fekvő* vagy →*áttolt (takaró) redő*.

redőboltozat: →*antiklinális*.

redőteknő: →*szinklinális*.

reg: a →*kavicssivatag* megnevezése a Ny-Szaharában.

regeláció: a nyomás hatására csökkenő olvadáspont miatt a nyomás alá került jéggrétegek megolvadnak. Az újrafagyás akkor történik meg, amikor a nyomás csökken. Ez a magyarázata pl. annak, hogy a jég az általa erodálандó szikláknak nem a legkiugróbb, a →*gleccserrel* szembenálló oldalát szakítja le, hanem az ellenkezőt.

regionális hóhatár: egy nagyobb terület összes →*tartós hóhatár* értékének a terepformák és a →*lejtőkiettség* szerint súlyozott középértékéből megrajzolt →*hóhatár* futásvonala.

regolit: málladéktakaró. A szárazföldek felszínének 90 %-át borító, az →*aprózódás* és →*mállás* hatására kialakult laza réteg az üde kőzet felszínén.

regresszió: 1. a szárazföld emelkedése miatt bekövetkező tenger-visszahúzódás, amelynek révén újabb →*parti* területek kerülnek szárazra. 2. az →*eróziós* →*völgyfő* hátravágódási folyamata.

regressziós völgy: →*hátravágódó völgy*.

relief: →*domborzat*.

reliktumkarszt: a →*karsztokat* kialakító geokémiai és hidrológiai alrendszer szétválásával kialakuló olyan egység, amely kiemelkedéssel nyerte el mai formáját, mintegy reliktumként őrizve az eredeti karsztformákat.

rendűség: →*folyórendűség*.

részben kötött futóhomok területek (félig kötött futóhomok területek): olyan futóhomok területek, ahol némi növényzet is megél, miközben homokmozgás is történik. A homokmozgást, illetve a kialakult formákat a növényzet befolyásolja.

részben kötött futóhomokformák: a $\rightarrow$ *részben kötött futóhomok területeken* kialakult homokformák. Ide tartozik többek között a $\rightarrow$ *parabolabucka*, a $\rightarrow$ *szélbarázda*, a $\rightarrow$ *garmada*, a $\rightarrow$ *maradékgerinc*, a $\rightarrow$ *deflációs mélyedés* stb.

részeg erdő (táncoló erdő): $\rightarrow$ *periglaciális területeken* figyelhető meg, hogy az állandóan fagyott altalaj miatt a fák gyökerei nem képesek mélyre hatolni, így a nagyobb szélviharak és a $\rightarrow$ *talajfolyás* a fatörzseket össze-vissza döntik, mintegy „táncoltatják” őket.

reszekvens mellékvölgy: a $\rightarrow$ *szubszekvens völgy* $\rightarrow$ *mellékvölgye*.

rétegborda: $\rightarrow$ *dzsebel*.

rétegsuszamlás: alátámasztás nélküli, a $\rightarrow$ *lejtőre* szabadon kifutó rétegek tipikus $\rightarrow$ *csuszamlás* típusa.

rétegforrás: a rétegvizek felszínre lépési helye.

réteglépcső: különböző ellenálló képességű kőzetekből felépülő térszíneken a $\rightarrow$ *külső erők* szelektív pusztító munkája nyomán kialakult lépcsők. Típusai: 1. $\rightarrow$ *denudációs lépcső*, 2. $\rightarrow$ *glintlépcső*, 3. $\rightarrow$ *deflációs lépcső*, 4. $\rightarrow$ *eróziós réteglépcső* vagy $\rightarrow$ *kueszta*.

réteggögya: a $\rightarrow$ *gleccser* elsődleges rétegzettségével ($\rightarrow$ *gleccserjég szerkezete*) szorosan összefüggő olvadásforma. A télen esett hó fehérszínű, tiszta sávként halmozódik fel, ellentétben a nyáron képződő hóréteggel, amely sötétebb, piszkosabb sávot alkot a szél által szállított por, stb. miatt. A tulajdonképpeni $\rightarrow$ *sárövet* a „nyári hó” felszínre bukkanásai alkotják.

ria-part: olyan süllyedő $\rightarrow$ *partokon* alakul ki, ahol V vagy talpas V alakú $\rightarrow$ *völgyeket* öntött el a tenger.

ripple mark: $\rightarrow$ *homokfodor*.

riss jégkorszak: felső-pleisztocén (kb. 400 000–235 000 év) eljegesedés megnevezése az Alpokban. Nevét az Alpok É-i lábánál eredő, a Duna egyik $\rightarrow$ *mellékfolyójáról* kapta. Megfelel az É-amerikai $\rightarrow$ *illinois* (Riss I) és $\rightarrow$ *iowa*

(Riss II), a K-európai →*dnyeper* (Riss I) és →*moszkvai* (Riss II), illetve a Közép-európai →*saale* jégkorszakoknak.

rogen-moréna: a →*jégtakaró* mozgására keresztirányú, jég alatt képződő forma. Kialakulását a jég szakaszos mozgásának köszönheti. Ott halmozódtak fel, ahol a sok hordalék miatt csökkent a jég →*eróziós* képessége.

rotációs csuszamlás: →*szingenetikus csuszamlás*.

röghegység: →*gyűrthegység*ből vagy →*vulkáni hegység*ből képződik többszöri kiemelkedés, lepusztulás, tönkösödés (→*tönkfelszín*) során (pl. Ural, Skandináv-hegység).

S

saale jégkorszak: →*riss jégkorszak*.

sandr síkság: →*olvadékvízsíkság*.

sárfolyás (iszapfolyás): nagyobbreszt finomszemcséjű, gyenge kohéziójú, vízzel telített anyagok →*lejtőirányú* mozgása. A ~ sebessége a →*lejtőszög* és a viszkozitás függvénye, elérheti a 2-4 m/s-ot is.

sarkos kavics (dreikanter): a szél az útjába kerülő akadályokat az általa szállított homokszemekkel lecsiszolja, éles peremeket alakítva ki rajtuk. Ha egy törmelék felszínen az egyes szemcsék, kavicsok elmozdulnak eredeti helyükről akkor a szél több lapot is kialakíthat rajtuk, s ezek a lapok „sarkok”-kal kapcsolódnak egymásba. Az olyan szemcséket, amelyeken több lap, illetve sarok alakul ki ~-nak nevezik.

sarlólapos: az →*övezátonyok* íveit elválasztó, egymással párhuzamos mélyedések.

sáröv: →*ogiva*.

sekélykarszt: a →*karszt* morfológiából ismert, ma kevésbé használt fogalom, a →*freatikus öv* felső része. A közepes és az alacsony →*karsztvíznívó* átlagos magassága közé eső terület. Olyan karszt típusra is használják, ahol a

vízzáró alapzat magasabban helyezkedik el a →*völgyfenéknél*, s a →*karsztvíz* ezen alapzat mentén felfelé áramlik, és a →*völgyoldalon* →*rétegforrásként* bukkan elő.

self: a kontinentális kéreghez tartozó, max. 200 m mély, sekélytengerrel borított kontinentális talapzat.

selfpermafrost: a pleisztocén folyamán a nagymennyiségű jégfelhalmozódás miatt a tenger szintje erősen csökkent. Ennek következtében egyes felszínre került korábbi selfterületek, periglaciális környezetbe kerülve, →*állandófagy* képződésnek lettek kitéve. A jégtakaró olvadásával ezeket a területeket újból elöntötte a tenger.

sérac (jégpiramis): a →*gleccserzuhatag* rendezetlenül egymásra zuhant jégtömbjei.

sík: a geomorfológiában (→*felszínalaktan*) olyan felszíneket nevezünk ~-nak, amelyeknek a lejtése 2° vagy annál kisebb.

síkság: olyan csaknem vízszintes felszín, amelyen az 1 km²-re jutó magasságkülönbség a 200 m-t nem haladja meg. Ha a magasságkülönbség a 30 m/km²-t sem éri el, *tökéletes síkságról*, ha 30-200 m/km² között van, *tökéletlen síkságról* beszélünk.

síksági vízválasztó: bizonytalan lehatárolású, általában mocsarakhoz köthető →*vízválasztók*, ahol a vizek több vízrendszert is táplálhatnak (pl. Pripjaty), így gyakran →*bifurkáció* alakul ki.

sivatag: 0-150 mm-es évi csapadékösszegű, száraz, talajtakaró nélküli, gyér állat és növényvilággal jellemezhető területek (pl. Szahara, Namíb-sivatag, Kara-Kum). Több típusuk ismert: →*agyagsivatag*, →*kősisivatag*, →*kavicssivatag*.

skär: a jég által kipreparált szigetek megnevezése Észak-Európában.

slump: →*szingenetikus csuszamlás*.

sodorvonal: a $\rightarrow$ vízfolyások legnagyobb sebességű pontjait összekötő vonal. Egyenes szakaszon a $\rightarrow$ meder közepén, kanyargó mederben a külső $\rightarrow$ part mentén fut.

sókrisztály-növekedéses aprózódás: a kőzetek repedéseiben a vizes oldatok általában sókat is tartalmaznak. A folyamatos párolgás következtében kicsapódó sókrisztályok nyomást gyakorolnak a repedések falára, tovább resztyve azokat.

soll: a visszahúzódó $\rightarrow$ jégtakarókból leszakadt $\rightarrow$ holtjégtömbök befödnek a jégtakaró felől érkező üledékkel, amely gátszerűen körbeveszi azt. Olvadás után kis, kerekded tavak képződnek belőle.

strand: az $\rightarrow$ abráziós terasz időnként szárazra kerülő része. A minimum apályszint és a maximum dagályszint közötti terület.

subpermafrost vizek: periglaciális területeken az örökfagyréteg alatt lévő felszínalatti víz.

suvadás: $\rightarrow$ szingenetikus csuszamlás.

SZ

szabad gelizoliflukció: a $\rightarrow$ periglaciális területek növényzet nélküli felszínein a fagy által felaprózott ($\rightarrow$ faggyal való aprózódás) törmelék fagyos $\rightarrow$ talajfolyása.

szabadon mozgó futóhomok területek: $\rightarrow$ sivatagokban kialakuló kopár, sík, növényzet nélküli futóhomok területek.

szabadon mozgó futóhomokformák: a $\rightarrow$ szabadon mozgó futóhomok területeken kialakult homokformák. Ide tartozik többek között a $\rightarrow$ hosszanti dűne, a $\rightarrow$ keresztirányú dűne, a $\rightarrow$ barkán vagy a $\rightarrow$ piramis alakú dűne.

szabályos periódusú omlás: évszakos vagy napszakos ritmusban jelentkező $\rightarrow$ omlások összessége. Ide tartozik a $\rightarrow$ kőpergés és a $\rightarrow$ szfinxek zenéje.

szabálytalan periódusú omlás: mint a neve is mutatja, szabálytalanul bekövetkező, a kialakító erőttől függő folyamat. Ide tartozik a →*partomlás*, a →*törmelékomlás* és a →*kőlavínák*.

szaggatott örökfagy: a -6°-os évi izotermától D-re húzódó olyan →*periglaciális területek*, ahol az állandóan fagyott üledéket kisebb-nagyobb olvadt térszínnek szabdalják. A →*fagyváltóékony réteg* vastagsága 1-2 m.

szakadásfal: a →*csúszópálya*, illetve a →*csuszamlás* legmagasabb része, ahol elválik egymástól a →*lejtő* lecsúszó és helyben maradó anyagtömege.

szakadék dolina (omlásos dolina): nagyméretű felszínközeli üregek, →*barlangok* beszakadásából származó →*karsztos* forma. Meredek, függőleges, esetenként túlhajló falakkal jellemezhető.

szaltáció: →*ugráltatás*.

szárazvölgy (aszóvölgy): állandó →*vízfolyás* nélküli kisebb →*völgy*. Ide tartozik a →*karsztos vakvölgy*, a →*derázios völgy* és a folyóvízi eredetű →*völgytorzók*.

szebha: →*agyagsivatag* a Szaharában.

szebka: →*agyagsivatag* a Szaharában.

szegélyturzás: a hullámmorajlás által a tengerpart közvetlen közelében felépített törmelékgtát. A ~ és a →*part* között nincs →*lagúna*.

szEIF-dűne: →*szif-dűne*.

szélbarázda: a →*részben kötött futóhomok területek* jellegzetes formája. Ott alakul ki, ahol a felszínt nem védi zárt növénytakaró, így a szélirányban elnyúló mélyedés keletkezik (pl. Nyírség, Duna-Tisza köze).

szelletes csuszamlás (talpponti típusú csuszamlás): olyan →*csuszamlás* típus, ahol a →*lejtőn* lecsúszó anyag mozgása során szelletekre tagolódik.

szeli: a →*törmelékfolyás* közép-ázsiai megnevezése.

szélkorrázio: →*szélmarás*.

szélmarás (szélkorrázió): a szél az általa szállított szemcsékkal alakítja a felszínt úgy, hogy a felszíni egyenetlenségekbe, akadályokba ütközve pusztítja, korrodálja azokat (→*gombaszikla*, →*szfinx-szikla*).

szemiárid: félig száraz.

szerir: K-szaharai →*kavicssivatag*.

szerkezeti talajok: →*kőhantsávok*

szerkezeti terasz: a →*völgyoldalban* előbukkanó kemény kőzetpadok okozzák a →*teraszos* lépcsőzetet.

szerkezeti völgy: alapvetően a →*völgyforma* kialakulását a szilárd kéreg szerkezeti mozgásai hozták létre. Három fő típusa a →*szinklinális völgy*, a →*tektonikus árokvölgy* és a →*hegységközi völgy*.

szerkezeti-polje: olyan →*polje*, melynek kialakulásában a földtani adottságok voltak meghatározóak (pl. törésekkel határolt →*karszterület*, szerkezeti irányokban megnyúlt alak).

szfinxek zenéje: az →*inszolációs aprózódás* során a felmelegedő, majd hagymahéjszerűen leváló kőzetfelszín lepattogó darabjai által képzett sajátos „zene”.

szfinx-szikla: vízszintesen rétegzett üledékes kőzeteken kialakuló, a →*szélmarás* által felszabdalt áramvonalas sziklák.

sziallitos mállás: nedves éghajlaton jellemző →*mállás*-típus, amely során 4 pH, illetve 9 pH körül az Al és Si kapcsolódik, alumínium-hidroszilikátokat képezve. A mállástermék valamilyen agyagásvány, pl. kaolinit, montmorillonit.

szif-dűne (szeif-dűne, sziouf-dűne): szélirányban elnyúló, éles, hajlott →*gerincű*, a →*hosszanti dűnék* csoportjába sorolható →*sivatagi* nagyforma. Hosszúsága elérheti a több száz métert.

sziget: →*folyóvizek* esetében olyan →*zátony*, amelyen már megtelepedett a fásszárú növényzet. Nagyobb állóvizek

(tavak, tengerek) esetében kisméretű, minden oldalról vízzel körülvelt szárazföld.

szigethegy: trópusi területekre jellemző, alacsonyabb környezetéből magányosan kiemelkedő → *hegy*.

szigethegyes karszt: → *korróziósan* izolálódó, → *karsztos* maradványforma csoport (pl. Dél-kínai-hegyvidék).

szikér: néhány dm mélységű, 1-2 m szélességű → *lineáris eróziós* kisforma → *szikés talajú* területeken. Csekély esésű, → *meanderező*, a szomszédos → *szikerekkel* gyakran fonatosan összekapcsolódó → *meder*, amely a szikes talaj rossz vízbefogadó képessége miatt a felszínen összegyűlő csapadékvizet a → *helyi erózióbázisba* levezeti. Környezetétől általában → *szikpadkás* tereplépcsővel válik el. A felszínen elfolyó csapadékvíz → *eróziós* tevékenysége alakítja ki a talaj könnyen erodálható „A” szintjének elmosásával.

szikés lapos: → *sziklapos*.

szikés talaj: sós talajok összefoglaló neve, amelyekben nagy mennyiségű, főként a talajrészecskék felületéhez kötött Na-ion található.

szikés terület: olyan terület, amelynek felszínén a → *szikés talajok* és a hozzá kapcsolódó szikes formák a meghatározóak.

szikés tó: sekély, de gyakran nagy kiterjedésű egyensúlyban lévő állóvíz → *szikés területeken*. → *Medencéje* csekély lejtésű, gyakran → *szikerozió*nak köszönhetően létrejött, vagy folyóvízi → *akkumuláció* révén elgátolt mélyedés. Időnként teljesen kiszáradhat.

szikfok: → *szikpadkás* területeken a padkaperem és az előterében lévő → *sziklanka* alatt elhelyezkedő, az → *erózió* folytán „A” szintjétől megfosztott talajfelszín. Mivel szolonyec talajok esetében a padkásodás során felszínre

kerülő „B” szint tartalmazza a legtöbb sót, a ~ talajának fizikai és kémiai tulajdonságai a legkedvezőtlenebbek.

sziklahegylábfelszín: →*hegylábfelszín*.

sziklanka: a →*szikpadka* előterében a →*padkatetőtől* az alacsonyabban fekvő talajfelszín irányába lejtő, néhány dm szélességű félsík. A szerkezetét vesztett „A” szint kovasavban gazdag, fakó szürke színű anyaga borítja be. Intenzíven hátráló padkaperem előtt általában növényzet sem borítja.

sziklapos (szikes lapos): a padkás erózió előrehaladott állapotában a →*szikleróziós* mélyedések összeolvadásával képződő, több száz m² kiterjedésű sekély mélyedés. Az →*erózió* következtében felszínéről a talaj „A” szintje hiányzik, az eredetileg „B” szintet alkotó talajszint a felszínre kerül. Ennek kedvezőtlen tulajdonságai miatt a ~ok csapadékos időszakban vízzel telnek meg, csekély mélységük folytán azonban hamar ki is száradnak.

sziklaterasz: →*eróziós terasz*.

sziklazátony: a meder szálkőzetéből képződött →*zátony*.

szikpadka: →*szikes talajú* területen kialakuló →*eróziós* kisforma. A ~ pereme az ép talaj laza szerkezetű „A” szintjének lepusztulása révén folyamatosan hátrál. A ~ előterében a talaj tömör, →*erózió*nak ellenálló „B” szintje kerül a felszínre. Általában 5-30 cm magas, ritkán ennél nagyobb (50 cm). A padkás eróziót az állati tiprás, keréknyomok, csatornák kialakítása, vagy más mechanikai hatás jelentősen felgyorsíthatja.

sziklikátok mállása: →*allitos mállás*, →*sziallitos mállás*.

szikl-dűne: szélirányban elnyúló, éles, egyenes →*gerincű*, a →*hosszanti dűnék* csoportjába sorolható →*sivatagi* nagyforma. Hosszúsága elérheti a 30-40 km-t is.

szingenetikus csuszamlás: homogén anyagban a pillanatnyi erőviszonyok függvényébe kialakuló →*csuszamlás* típus.

szingenetikus csúszópálya: homogén anyagban, a →*lejtő*re ható nyíróerők hatására kioldódó →*csuszamlások* pályája abban a pillanatban alakul ki, ahogy a csúszás elindul. A →*csúszópálya* útja a pillanatnyi erőviszonyok függvénye.

szinklinális (redőteknő): a gyűrődés során kialakuló →*redő* lehajló, lesüllyedő része.

szinklinális völgy: gyűrt →*hegységekben* a lejtésviszonyoknak megfelelően a szerkezeti →*völgy* összegyűjti a lefolyó vizeket, s az elsődleges ~ →*eróziós völgyé* alakul.

sziof-dűne: →*szif-dűne*.

szoliflukció (jégtús talajfolyás): a →*jégtűemelések* következtében felemelt és átmozgatott anyag nagyon lassú (cm/év) →*kúszása*.

szoliflukció: →*folyás*.

szórványos örökfagy: olyan →*periglaciális* maradvány terület, ahol az →*örökfagy* már csak elszórtan, kisebb foltokban jelentkezik. A →*fagyváltakony réteg* vastagsága eléri a 3-4 m-t, az évi középhőmérséklet $-1^{\circ}\text{C} - -2^{\circ}\text{C}$.

szőnyegcsuszamlás: olyan →*köpenyecsuszamlás*, ahol a lecsúszó anyag egyben marad, szőnyegszerűen borítva a →*csúszópálya* előtti területet.

szpeleotem: →*barlangokban* másodlagos kiválással felhalmozódott vegyi üledékek formáinak összefoglaló neve.

sztalagmit (állócseppkő): →*karsztos* →*barlangok* mennyezetéről lecsöpögő és az aljzaton kivált mészkőből felépülő forma (→*cseppkő*).

sztalagnát (cseppkőoszlop): →*sztalagmit* és →*sztalaktit* összenövéséből származó →*cseppkőtípus*.

sztalaktit (függőcseppkő): →*karsztos* →*barlangok* mennyezetéről lecsepegő karsztvízből kiváló függő karsztforma (→*cseppkő*).

szubmarin: tenger alatti.

szubszekvens völgy: a →*konzekvens* völgy
→*mellékvölgye*.

szubvulkán: a felszín alatt kis mélységben megrekedt magma kristályosodásával kialakult test, mely a fedőtakaró lepusztulása során kerülhet a felszínre.

szuffózió: az a folyamat, amikor a finomabb szemcsék oldódásával és elszállítódásával kialakuló anyagiányos területek besüllyednek. Leginkább →*lőszterületeken* figyelhető meg.

szuffóziós dolina: →*karsztosodó* kőzeteket borító nem, vagy nehezen oldódó málladéktakarókon alakulnak ki oly módon, hogy a beszivárgó víz korrodálja a karsztosodó alapkőzetet, ill. az elszállított málladék miatt anyagiányos részek alakulnak ki, s az alátámasztás nélkül maradt rétegek berogyanak.

szurdok: olyan →*völgy*, melynek oldalfalai függőlegesek, esetleg a völgyhöz befelé hajlanak. Ha a →*lejtőt* letarolódás üteme gyengébb, mint a →*folyó* mélyítő →*eróziója*, a bevágódó →*meder* mély, szűk →*szurdokvölgyet* alakít ki magának.

T

tábla: két egymásra települt összletből álló szerkezet. Alsó részét idős, lepusztult kéreg alkotja, amelyre ennél fiatalabb üledékek települnek (pl. K-európai-tábla).

takaró redő: →*áttolt redő*.

takir: az →*agyagsivatag* Közép-ázsiai megnevezése.

talajfolyás: a genetikai talajszinteket magába foglaló →*folyástípus*. Elsősorban a mérsékelt övben és a nedves trópusokon jellemző.

talajhatás: a →*karsztokat* fedő talajtakaróban, a talajlakó élőlények életfunkciói során viszonylag nagy mennyiségű szén-dioxid keletkezik. A talajtakarón átszivárgó és a karsztba jutó víz e szén-dioxiddal szénsavat alkotva nagy mértékű →*karsztrtkorróziót* fejt ki, jóval nagyobbat, mint a talajtakaróval nem rendelkező karsztos területekre hulló vizek.

talajkúszás: a talaj olyan, max. 2,5 cm/év sebességű mozgását jelenti, amely a gyeptakaró felszakadása nélkül megy végbe.

talajpergés: →*kőpergés*.

talajvízforrás: a talajvíz felszínre bukkanási helye.

talik: (orosz. fagymentes) az →*örökfagyban* található, túlhűtött vizet tartalmazó víztartó. Két típusát szokták megkülönböztetni, a →*zárt talikot* és →*nyílt talikot*.

talppont alatti csuszamlás: →*csúszópálya*.

talppont feletti csuszamlás: →*csúszópálya*.

talpponti típusú csuszamlás: →*csúszópálya*.

táncoló erdő: →*részeg erdő*.

tanúhegy: a környezetéből kipreparálódott, elkülönült kiemelkedés, amely tanúskodik a felszín eredeti magasságáról. A kipreparálódás okát az eltérő kőzetminőségben kell keresni. Ilyenek pl. a Tapolcai-medence bazalt tanúhegyei.

tartós hóhatár: →*reális hóhatár*.

teknőszerű löszvölgy (balka): általában →*völgytalppal* rendelkező, 20-30 km hosszú, →*lössben* kialakult →*eróziós* forma. A →*lösszurdokok* →*erózióbázisa*.

teknőváll: a →*teknővölgy* falai és a →*csiszolt peremlejtő* közötti átmeneti sáv, ahol hirtelen →*lejtőszög* csökkenés figyelhető meg.

teknővég: a →*kárfülke* és a →*teknővölgy* kapcsolódási sávja. Ebben a sávban a kárfülkéből kilépő →*gleccser* belepréselődik a teknővölgybe, aminek következtében megnövekszik a jég →*eróziós* teljesítménye és egy lépcső keletkezik.

teknővölgy: →*gleccservölgy*.

tektonikus árokvölgy: →*hasadékvölgy*.

tenger alatti kanyon: a →*kontinentális lejtő*be vágódott, zagyárok által kialakított meredek →*völgyek*.

tenger alatti völgy: a sekély tengerrel borított →*selfeken* található, megsüllyedt, tengerrel elborított →*folyóvölgy* (pl. Kongó, Mississippi).

tengerszem: a →*cirkuszvölgyek*ben a jég elolvadása után képződött tótypus (pl. Zöld-tó – Magas-Tátra, Zenogató – Retyezát, Neszamovite-tó – Csornahora).

terasz: →*folyóterasz*.

tetarata (mésztufagát): lépcsős felhalmozódású →*travertínó*.

tetőpediment (csúcspediment): →*hegységen* belül, magaslatokon kialakult →*pediment*.

torkolat (folyótorkolat): →*folyónak* tengerbe, tóba vagy egy másik folyóba való csatlakozási helye.

toronykarszt: függőleges oldalakkal rendelkező →*karsztos* maradványforma.

torrens: (olasz. időszakos vízfolyás) →*szárazvölgyek* időszakosan jelentkező heves, nagy erejű →*vízfolyásai*.

töbör: →*dolina*.

tökéletes síkság: →*síkság*.

tökéletlen síkság: →*síkság*.

tölc sértorkolat: olyan →*folyótorkolat*, ahol az erős árapály elszállítja a →*folyó* hordalékát a nyílt tenger felé.

tömegmozgások: olyan felszínalakító folyamatok összessége, amelyek a nehézségi erő hatására szállítóközeg nélkül működnek.

tömzs: 2-20 km közötti mélységben kikristályosodott, 100 km²-nél kisebb, szabálytalanul kerekded, lefelé el nem határolható mélységi magmás kőzettest.

tönkfelszín: →*elegyengetett felszín.*

tönklépcső: a →*hegyláblépcső.*

töréslépcső: vetődéssel keletkezett szerkezeti lépcső. A hosszú, tektonikus árkokat a ~k kísérik és gyakori forma a →*röghegységekben is.*

törmelékfolyás: durva törmelékek vízzel való átitatódás révén létrejött, zagyárszerű →*lejtőirányú mozgása.* Sebessége elérheti a 20-40 km/h-t is.

törmelékkúp: a →*lejtőt* pusztító →*eróziós* folyamatok által lepusztított és a →*lejtők* lábánál legyező alakban felhalmozódó felaprózott törmelék.

törmelékkúszás: meredek sziklafalak lábánál felhalmozódó törmelék felső részének lassú mozgása. A mozgást elsősorban a hőtágulás, a →*fagyemelés* és →*aprózódás* okozza (→*kúszásmechanizmusok*).

törmeléklejtő: meredek sziklafal lábánál gravitációsan felhalmozódott törmelék.

törmelékomlás: →*szabálytalan periódusú omlás* típus.

transzlációs csuszamlás: →*köpenycsuszamlás.*

transzverzális dűne: →*keresztirányú dűne.*

travertínó (mésztufa): →*karsztvizekből, szén-dioxid leadás következtében kialakuló karbonát kicsapódás.*

trópusi tönkösödés: tipikusan a szavanna éghajlat alatt jellemző felszínalakító folyamat, mely gyors, egyenetlen letaroláshoz vezet. A ~ során a lejtőletarolás gyors, →*areális.* A szárazabb időszakban az →*aprózódás* miatt pusztul a felszín, a nedves viszonyok között a →*mállás* fejt ki hatását. Eredménye a dóm alakú, →*szigethegyekkel* tarkított →*tönkfelszín.*

tufur: a →*fagyhalmok* csoportjába tartozó, sík vagy enyhe lejtőjű →*periglaciális területeken, finomszemű*

üledékekben létrejövő forma. Kialakulását a változó vastagságú gyeptakaró következtében egyenetlenül behatoló talajfagynak köszönheti. Átmérője kb.1 m, magassága 30 cm körüli.

turbulens vízfolyás: a →*lamináris vízfolyások* sebességnövekedésével a víz örvénylővé alakul.

turzás: a tengerparttal párhuzamosan képződő törmelékgát. Képződése a →*partra* kifutó hullámok és a visszaáramlás összjátékának köszönhető.

turzásháromszög (kettős tomboló): kétféleképpen is létrejöhet. Vagy úgy, hogy az →*abráziós teraszon* fekvő szigeteket →*turzások* kapcsolják a szárazföldre háromszög alakot véve fel, vagy egymással szemben mozgó hullámok és a →*parti* áramlások interferenciája következtében.

turzáskampó: a →*parttal* párhuzamosan épülő →*turzás* a partvonal irányváltoztatásakor még egy darabig egyenesen épül a parti áramlás miatt, majd lassan, kampószerűen a partvonal felé fordul.

U, Ü

ugráltatás (szaltáció): →*folyóvízi* és →*eolikus* üledékek egyik mozgástípusa. Ha a szállító közeg eléri az ún. kritikus nyírási sebességet, akkor folyóvíz esetében a homokszemcséket (0,002 - 2 mm), szél esetében pedig a futóhomok szemcséket (0,08 - 0,2) felemelik. E szemcsék bizonyos ideig a felszín felett szállítódnak, majd a felszínbe csapódnak, ahonnan vagy visszapattannak és folytatják útjukat, vagy átadják mozgási energiájukat több szemcsének, amelyek ezzel a magasba emelnek.

uvala: vonalasan meghosszabbodott →*dolinák* összekapcsolódásából kialakuló →*karsztos* felszínforma.

üledék-végmoréna: viszonylag mozdulatlan
→*gleccserek* előterében figyelhető meg, hogy a nyári
olvadáskor kiüledett anyag folyamatosan halmozódik fel a
gleccseryelv végében, ~át alkotva.

V, W

vádi (creek): Afrikában így nevezik az olyan,
elsősorban száraz és félig száraz területekhez köthető
medret (→*meder*), amely csak epizodikusan szállít vizet.

vakkürtő (aven): a →*zsombolyhoz* hasonló →*karsztos*
forma azzal a különbséggel, hogy nem éri el a felszín, csak
repedésekkel kapcsolódik hozzá.

vakszik: a növényzetmentes, szikes talajfelszín
köznyelvi elnevezése, morfológiailag a →*sziklankához* és a
→*szikfokhoz* köthető, de kiszáradt →*szikes laposokban*,
→*szikes tófenéken* is megjelenhet. Száradás közben
összerepedező felszínét szolonyec talajon szürkés, porszerű,
kovasavban gazdag por, míg szoloncsákok esetében gyakran
só kivirágzások borítják.

vakvölgy: →*karsztvidékek* jellemző →*völgy* típusa. A ~
kialakulhat →*dolinák* irányított összenövéséből vagy
→*barlangi járatok* felszakadásából, időszakos vize föld
alatti járatokba, barlangokba jut. Előfordul, hogy a nem
karsztos felszínről a karsztba vezető völgy is hirtelen
elvégeződik a mészkötőmb előtt, ekkor vize →*mélyiségi*
lefejezéssel a karsztba kerül.

valdaj jégkorszak: →*würm jégkorszak*.

valódi ogiva: a →*gleccserek* végénél látható, a jég
leveles szerkezetével (→*gleccserjég szerkezete*) kapcsolatos
forma.

vándordűne: abban az esetben alakul ki, ha a
→*strandról* nagy tömegű homokot fúj ki a szél, így azt a

növényzet nem tudja megkötni, és a szélirányra merőlegesen haladó, keresztirányú dűnék képződnek (pl. Vizcayai-öböl).

vándorszikla (erratikus blokk): a jég által nagy távolságra szállított, jelentős méretű kőtömb. Sok ~ ismert a Német-Lengyel-síkság és a Missisippi-medence területeiről, amelyek a Balti-, illetve a Kanadai-pajzsról jutottak mostani helyükre. Kalinyingrádi területéről ismert 4 km hosszú, 2 km széles és 120 m vastag blokk is.

vásottszikla: →*pleisztocén* eljegesedések folyamán legömbölyített sziklák, melyek oldalai simák, csak a jég (→*jégtakaró*, →*gleccser*) mozgásával szemközti irányban laposabbak, ellentétes oldalon meredekebbek.

végmoréna: a →*gleccser*, vagy →*jégtakaró* végében lerakott →*moréna*. Három típusát különböztetik meg: a →*feltorlaszolt*, az →*üledék-* és a →*kipréselődött végmorénát*.

végő tönk (Endrumpf): Penck értelmezésében nagyon hosszú tektonikai nyugalom során →*hegységi területből* lepusztult →*elegyengetett felszín*.

visztula jégkorszak: →*würm jégkorszak*.

vízfolyás: akkor alakul ki, ha egy →*mederben* a vízbevitel meghaladja a párolgásból és beszivárgásból származó veszteséget.

vízfolyássűrűség: egységnyi területre (általában 1 km²) eső →*vízfolyások* összhossza kilométerben. Mértékegysége km/km².

vízgyűjtő: az a terület, ahonnan egy →*vízfolyás* összegyűjti a tápláló vizeit.

vízhozam: a →*meder* keresztmetszetén egységnyi idő alatt átáramló víz mennyisége. Mértékegysége a m³/min vagy m³/sec.

víznyelő vonal: a →*karsztos* és nem karsztos területek határán képződik, ott, ahol az allogén vizek a karszt mélyebb rétegeibe jutnak.

vízválasztó: két $\rightarrow$ vízgyűjtőt elválasztó, a köztük lévő legmagasabb felszíni pontokat összekötő vonal ($\rightarrow$ gerinc).

vízzel telített öv: $\rightarrow$ freatikus öv.

vonalas erózió (lineáris erózió): a felszín leöblítése folyamán a felületi lefolyás vonalszerű.

völgy: hosszan elnyúló, egyik végén nyitott felszíni mélyedés, amelyet két, egymással szembeforduló, többnyire párhuzamos lejtő fog közre. Felső, zárt vége a $\rightarrow$ völgyfő. Kialakulhat folyóvízi $\rightarrow$ erózió, valamint $\rightarrow$ tömegmozgásos, $\rightarrow$ glaciális vagy $\rightarrow$ karsztos folyamatoknak köszönhetően.

völgyfejlettség: a $\rightarrow$ völgyek fejlődése az egyenesen bevágódó, V alakú völgykezdeménytől a $\rightarrow$ meanderező folyót kísérő talpasvölgyig tart. E fejlődés során folyamatosan nő a $\rightarrow$ folyó völgyének hossza (t) és a forrástorkolat (d) közötti távolság. $A \sim = t \cdot d/d$.

völgyfenék: $\rightarrow$ völgytalp.

völgyfő: a $\rightarrow$ völgyek felső zárt végének megnevezése. A völgy kezdete, melynek kiindulása rendszerint a $\rightarrow$ vízfolyás $\rightarrow$ forrása fölött van.

völgyhálózat: a fővölgy és a $\rightarrow$ mellékvölgyek elhelyezkedése a $\rightarrow$ domborzaton.

völgyi gleccser: olyan $\rightarrow$ gleccsertípus, amely az eljegesedés előtt kialakult $\rightarrow$ folyóvölgyben halad lefelé a $\rightarrow$ lejtőn. Általában $\rightarrow$ kárfülkék a tápláló területei. Mozgásuk évente 30-150 m és jelentős a $\rightarrow$ morénaképződés is.

völgyi pediment: ha a peremi $\rightarrow$ heglábfelszínek $\rightarrow$ völgyek mentén tölcsészerűen benyomulnak a $\rightarrow$ hegységbe, keskenyebb ~ alakul ki.

völgyi vízválasztó: fiatal szerkezeti mozgások által befolyásolt $\rightarrow$ völgyeknél jön létre, abban az esetben, ha a $\rightarrow$ völgy úgy emelkedik meg, hogy a $\rightarrow$ vízfolyások az addigi egyirányú folyás helyett két különböző irányba futnak le.

völgykeresztmetszet: a $\rightarrow$ völgy hossztengegyére merőleges szelvény.

völgylefejezés (kaptura): amikor a hátravágódó folyó eléri a $\rightarrow$ hegység ellentétes lábánál folyó $\rightarrow$ konzekvens vízfolyást, akkor bekövetkezhet az utóbbi $\rightarrow$ völgy lefejeződése, ún. $\rightarrow$ kapturája.

völgylejtő (völgyszakasz): a $\rightarrow$ folyó bevágódása, mélyítő $\rightarrow$ eróziója következtében két, egymással szembeforduló $\rightarrow$ lejtő keletkezik, amelyeken a kőzetminőségtől és az éghajlattól függően indul meg a letarolódás lejtőmozgások és felszíni leöblítés formájában.

völgyszakasz: $\rightarrow$ völgylejtő.

völgyszűrűség: egységnyi területre (általában 1 km²) eső $\rightarrow$ völgyek összhossza kilométerben. Mértékegysége km/km².

völgyszakasz: $\rightarrow$ völgyszakasz.

völgyszakasz (völgyszakasz): $\rightarrow$ völgylejtőkkel határolt hosszanti sík felszín, amelybe rendszerint $\rightarrow$ folyómeder vágódik be. A $\sim$ vagy közvetlenül az alapkőzeten fekszik, vagy a $\rightarrow$ folyó által szállított és felhalmozott $\rightarrow$ alluviumon.

völgyszakasz: a $\rightarrow$ mellékvölgynek a fővölgy oldalában való elvégződése, betorkollása.

völgyszakasz: kiemelkedés vagy $\rightarrow$ völgylefejezés következtében víz nélkül maradt völgyszakasz.

völgyszakasz: ha az $\rightarrow$ oldalazó *elegyengetés* túlterjed a feltöltött $\rightarrow$ síkságon, $\sim$ ak vésődnek a $\rightarrow$ völgyszakasz alapkőzetébe.

völgyszakasz: a magma felszínre jutásának helye.

völgyszakasz: olyan $\rightarrow$ hegység, melynek anyaga nagyrészt $\rightarrow$ völgyszakasz működés eredményeként képződött (pl. Szinyák, Mátra).

völgyszakasz: olyan folyamatosan feltöltődő, $\rightarrow$ prielekkel tagolt, sekély tengerpart, amely dagálykor sekély vízzel borított, apálykor pedig nagyrészt szárazra kerül.

wisconsin jégkorszak: → *würm jégkorszak*.

würm jégkorszak: felső-pleisztocén (kb. 125 000 – 10 000 év) eljegesedés megnevezése az Alpokban. Nevét az Alpok É-i lábánál eredő Würm folyóról kapta. Megfelel az É-amerikai → *wisconsin*, a K-európai → *valdaj*, illetve a Közép-európai → *visztula* jégkorszakoknak.

Z, Zs

zárt talik: az → *örökfagy*ban található, minden irányban zárt, túlhűtött vizet tartalmazó víztartó.

zátony: álló- vagy → *folyóvizek* aljzatáról a víztükör közelébe vagy kissé fölé magasodó kiemelkedés. Szilárd, tömör kőzetből áll a → *szikla*~, koralltelepekből a → *korall*~, laza üledékből az → *iszap*~, → *homok*~ és a → *kavics*~.

zonális szigethegyek: a → *tönklépcsők* szegélyén → *erózió*san elkülönülő → *tanúhegyek*.

zsomboly (aknabarlang): olyan több száz vagy ezer m függőleges kifejlődésű → *karsztos* vízvezető forma, amely a felszínt egy → *barlanggal* köti össze. A karszt felszíni és mélységi formái közötti átmeneti alakzat.

Felhasznált irodalom

- Ádám L. – Pécsi M. (1985):** Mérnökgeomorfológiai térképezés. Budapest. p.189.
- Borsy Z. szerk. (1992):** Általános természetföldrajz, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. p. 832.
- Bulla B. (1954):** Általános természeti földrajz, I-II. – Tankönyvkiadó, Budapest, p. 549.
- Butzer K. W. (1986):** A földfelszín formakincse. Gondolat Kiadó, Budapest. p. 531.
- Cholnoky J. (1923):** Általános földrajz, III. rész – A Danubia kiadása, Pécs-Budapest, 251 p.
- Félegyházi E.–Kiss T.–Szabó J. (1999):** Természetföldrajzi gyakorlatok. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. p. 170.
- Gábris Gyula (2003):** Övzátony vagy parti hát? – Földrajzi Közlemények CXXVII. (LI.) kötet, 2003. 1-4. szám, pp. 178-184.
- Hevesi A. (1997):** Természetföldrajzi kislexikon, Pannon Klett Könyvkiadó, Budapest. p. 194.
- Karátson D. (1998):** Vulkanológia I. Egyetemi jegyzet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 237.
- Kozák M. – Püspöki Z. (1998):** Geológiai kislexikon. Kézirat, DE, Ásvány- és Földtani Tanszék adattára. p. 1820.
- Pécsi M. (1991):** Geomorfológia és domborzatminősítés – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. p. 296.
- Sebe K. – Kovács J. – Tóth G. – Csiszár Cs. (2004):** Angol-magyar geomorfológiai szótár, Pécs-Szombathely. p. 236.
- Szabó József (1984):** Csuszamlásos folyamatok szerepe a magyarországi tájak geomorfológiai fejlődésében, Kossuth Egyetemi Kiadó, KLTE Habilitációs Értekezések, Debrecen
- Whittow, J. B. (1984):** Dictionary of Physical Geography, Penguin Books.